

IKO gjennom 75 år

Av Kristin Norseth

Institutt for Kristen Oppseding (IKO), i dag IKO – Kirkelig Pedagogisk Senter, ble stiftet i 1945 og fyller 75 år i 2020. I løpet av disse årene har Norge gjennomgått store endringer med virkning for statsstyre, Den norske kirke, skole og familieliv. Disse endringene har bestemt IKOs arbeid. Som institusjon har IKO reagert på dem, påvirket dem og inspirert omgivelsene til nytenkning. Denne dobbeltartikkelen retter søkelyset mot IKOs rolle som politisk og kirkelig aktør innenfor satsingsområdene skole, hjem og kirke.

KRISTIN NORSETH (f. 1949). Dr.theol. Førsteamanuensis em. i kirkehistorie ved MF vitenskapelig høyskole, Boks 5144 Majorstuen, 0302 Oslo. Kristin.norseth@mf.no

INNLEDNING

Høsten 1945 ble cand.theol. Bjarne Hareide (1908–1979) ansatt som lektor i kristendomskunnskap og pedagogikk ved Oslo private lærerskole, som hadde en kristen målsetting og var eid av Det norske lutherske Indremisjonsselskap (i dag Normisjon). Ansettelsesforholdet skulle ikke vare lenge. Den 12. november 1945 ble *Kristent Pedagogisk Kontor* (KPK) stiftet under mottoet «Den norske skule – ein kristen skule». Ildsjelen bak initiativet var Hareide, som umiddelbart ble tilsatt som styrer i halv stilling og skulle bli den drivende kraft i arbeidet. I ryggen hadde han den offisielle kirke og det frie kristelige organisasjonsarbeidet, som gjennom organisasjonen KPK ønsket å påvirke opinion og statsmakt i kristendomsfaglige og skolepolitiske spørsmål. I 1948 ble KPK omdøpt til *Institutt for Kristen Oppseding* (IKO) og arbeidet utvidet til å omfatte ikke bare skole, men også hjem og kirke. Da var Hareide blitt styrer på heltid, en stilling han hadde til 1971.¹ Med ham ved roret ble IKO en høyprofilert, dynamisk organisasjon og et pedagogisk sentrum, som gjorde seg sterkt gjeldende i norsk offentlighet og kristenliv. Det var ikke uten grunn at biskop Per Lønning (1928–2016) i 1973 kunne kalle IKO «en av de viktigste fornyelsesimpulser i etterkrigsårenes norske kirkeliv».²

1 Cand.theol. 1936, dr.theol. 1965 på avhandlingen *Konfirmasjonen i reformasjonstiden*. Sekretær i Norges Kristelige student- og Gymnasiastlag 1937–1939, lærer ved Fjellhaug misjonsskole 1937–1944, lektor ved Oslo lærerskole 1945–1947, IKOs styrer 1945–1971 og rådgiver 1971–1973. Sokneprest og prost i Sarpsborg prosti 1973–1978. Formann for Det lutherske Verdensforbunds oppdragelseskomisjon 1952–1965 og Det frivillige Kirkeråd 1963–1973; sekretær i Den norske kirkes konfirmasjonsutvalg 1959–1973. Han har en omfattende litterær produksjon bak seg, bestående av bøker, artikler og innlegg i dagsaviser, blader, tidsskrifter m.m. Dale 1978. Fossum 1978. Norseth 2008. Austad 2008.

2 Biskop Per Lønning under ordinasjonen av Hareide 31. mai 1973. I *Vårt Land* 1. juni 1973.

Innledende refleksjoner

I denne artikkelen vil jeg trekke frem hovedlinjer og saker IKO har engasjert seg i under årene etter stiftelsen i 1945. Målet er å belyse IKO som politisk og kirkelig aktør. Fremstillingen er konsentrert om IKO som institusjon. Her forstås begrepet institusjon som en organisert sosial gruppe som står sammen om en idé og blir enige internt om hvordan denne skal realiseres (Hauriou 1965: 34–37). Realiseringen skjer innen en samfunnsmessig kontekst som institusjonen ved dens ledelse og støttespillere både betinges av og ønsker å påvirke. Konteksten er politisk, kulturell og kirkelig. Den er blitt belyst ved en rekke større og mindre faglige arbeider og fremstillinger,³ som trekkes inn i den grad det tjener artikkelens hovedformål: å belyse IKOs institusjonshistorie.

I forbindelse med 25-årsjubileet i 1970 utga IKO en historisk skisse over Instituttets virksomhet inntil da.⁴ Siden er lite gjort på det institusjonshistoriske feltet, noe denne artikkelen søker å bøte på.

IKOs utvikling kan inndeles i tre faser. Første fase faller sammen med Bjarne Hareides tid som leder fra 1945 til ca. 1970. Svært mye av det IKO senere kom til å arbeide med, har røtter i denne fasen. Den preges i særlig grad av kampen for den kristne, konfesjonelle skole i samfunnet i konfrontasjon med staten, arbeidet for «en kristen pedagogikk» samt fornyelse av skolens kristendomsfag og kirkens konfirmasjonsundervisning. Denne fasen avrundes med at Stortinget i 1969 vedtok at grunnskolens kristendomsundervisning ikke lenger var Den norske kirkes (Dnk) dåpsundervisning, og åpnet for at ikke-lutheranere kunne undervise i faget. På samme tid vedtok Stortinget nye lover om katekettjeneste i Dnk (1969) og om konfirmasjonen (1970). Andre fase starter rundt 1970 og strekker seg frem til tiden rundt årtusenskiiftet. I dette tidsrommet satses det for fullt på å utvikle og styrke Dnks katekumenat. Familiesektoren utvikles, og IKO-ansatte trekkes inn i offentlig utredningsarbeid. Barnehagesatsing og Hjemmenes dåpsring er periodens nyskapingner, mens innføringen av KRL-faget setter i gang et utredningsarbeid som legger nye vilkår for Den norske kirkes dåpsopplæring og IKO. En tredje fase innledes etter årtusenskiiftet, etter hvert som Statens trosopplæringsreform settes ut i livet i Dnk, med virkninger for IKO. Da intensiveres arbeidet med å avklare

3 Av større fremstillinger kan nevnes Nils Ivar Agøy (2011), *Kirken og arbeiderbevegelsen. Spenninger, skuffelser, håp. Tiden fram til 1940*. Torleiv Austad, *Kirkens Grunn* (1974), Brynjar Haraldso (red.), *Kirke – stat – skole* (1989), Bernt T Oftestad, *Statsreligionen* (1998), Rune Slagstad, *De nasjonale Strateger* (1998), Aud Tønnesen, «...et trygt og godt hjem for alle»? Om kirkelederes kritikk av *velferdsstaen etter 1945* (2000), Kåre Olav Solhjell, *Tru og makt. Kristeleg Folkepartis historie 1933–2008* (2008), artikkelsamlingene Bernt T Oftestad og Nils Aksel Rosæg (red.), *Mellom kirke og akademia* (2008), og Torrey Seland (red.), «Lær meg din vei...» *Kristen trosopplæring i går og i dag. En historisk oversikt* (2009), Kim G. Helsvig, *Pedagogikkens grenser. Kampen om norsk pedagogikk ved Pedagogisk forskningsinstitutt 1938–1980* (2005), Arne Hassing, *Church Resistance to Nazism in Norway 1940-1945* (2014), Kristian Helland og Lars Gaute Jøssang, *Frå akademi til høgskule. NLA 1968-2018* (2018).

4 Steensnæs, Ola. 1970. *For heim, skole og kirke. Institutt for kristen oppseding gjennom 25 år. En historisk skisse*. Oslo: IKOs læremidler.

IKO forhold til Den norske kirkes styringsstruktur (Kirkerådet, Kirkemøtet). De tre fasene utgjør artikkelens korpus. Den innledes med et avsnitt om stiftelsen, teologisk plattform, organisasjonsstruktur og arbeidsmåter. Artikkelen bygger på kildemateriale fra IKOs arkiv: styre- og representantskapsprotokoller, årsmeldinger, IKOs egne tidsskrifter og blader, litteratur utgitt på eget og andre forlag. Arbeidet skjedde under koronakrisen, noe som har skapt vanskeligheter, blant annet med innlån av litteratur. Betegnelsen IKO brukes gjennomgående, for de første årene sammen med forkortelsen KPK.

Begynnelsen

Norge kom ut av krigen med en sterk erfaring av fellesskap, tro på nasjonalt samarbeid og en ny fremtid. Man ønsket ikke bare å gjenreise landet, men å bygge «et nytt Norge». Det såkalte «Kulturbrevet» til regjeringen fra en gruppe kjente kulturpersonligheter og partienes Fellesprogram fra 1945 er tydelige uttrykk for dette. Under okkupasjonen var kirkene fulle. Den norske kirke tolket dette både som tilslutning til kristen gudstro og til demokratiet. Som ellers i Europa så man for seg en kristen renessanse med virkning for kulturliv og politikk (Oftestad 1998: 233, 281. Tønnessen 2000: 95–102).

Kristelig Pedagogisk Kontor var bare ett av flere kristelige kulturtiltak som ble satt ut i livet etter okkupasjonen.⁵ Opprinnelig hadde Bjarne Hareide tenkt å starte en «ungdomshøyskole» som skulle utruste kristen ungdom til lærergjeringen. Etter kontakt med politikeren og skolemannen Hans Svarstad (1883–1971) ble planen skrinlagt. Svarstad hadde representert KrF på Stortinget siden 1937 og var godt inne i skolepolitiske spørsmål. Han mente at det i stedet burde satses på et kristent pedagogisk kontor som kunne arbeide med «hele skolefronten» (Steensnæs 1970: 17). Det ble dannet en komité som høsten 1945 offentliggjorde oppropet «Ein kristen innsats i skulen».⁶ Det var undertegnet av kjente personligheter fra okkupasjonstidens kirke- og skolekamp, blant annet biskop Eivind Berggrav, professor O. Hallesby og lærer Kåre Norum, redaktør av *Norsk Skoleblad*.⁷ Det ga tiltaket tyngde og viser at lek og lærd stod sammen når det gjaldt den kristne skole og kristendomsundervisningen. Til stiftelsesmøtet 12. november 1945 møtte representanter for de største frivillige lutherske organisasjonene, Den evangelisk lutherske frikirke og Den norske kirke ved Den midlertidige Kirkeledelse.⁸ Disse

5 I tillegg til KPK: Norges kristelige Lektorkrets, dagsavisen Vårt Land, Mellomkirkelig Institutt, Norsk Kirkeakademi, Kristent Studieråd, Norsk Filmråd, Norsk Menighetsinstitutt, Menighetspleienes Landsforbund og Kirkens Nødhjelp. Ved valget 1945 fikk Kristelig Folkeparti 8 mandater og ble landsdekkende. *Årbok for Den norske kirke 1958:27–28*. Voksø 1994.

6 Oppropet «Ein kristen innsats i skulen» og «Historikk», i SM. Forberedelseskomiteens medlemmer: Stortingsmann Hans Svarstad, lektor Bjarne Hareide, overlærer Otto Nebdal, dosent Andreas Seierstad (MF).

7 https://nbl.snl.no/Kåre_Norum. Formann for Norsk Lærerlag fra 1946, sentral i lærernes motstandskamp under okkupasjonen og medlem av komiteen bak *Atterreising*.

8 Den midlertidige kirkeledelse (DMK) var en hemmelig ledelse for den «frie folkekirke» som ble styrt uavhengig av statlige organer etter at alle biskoper og flertallet av geistligheten hadde nedlagt den statlige delen av

skulle utgjøre et representantskap som hadde øverste styringsansvar og dessuten skulle sikre IKOs økonomi. Dette var en effektiv, ubyråkratisk styringsform, som ga styre og ansatte stort handlingsrom. Man la Den hellige Skrift og Den norske kirkes bekjennelsesskrifter til grunn for virksomheten.⁹ KPK/IKO fikk en klart uttalt evangelisk-luthersk profil med front mot ikke-lutherske frikirker og den liberale teologi. Siden paragrafen er uforanderlig, ligger den til grunn for IKOs arbeid også i dag.

Bakgrunn

Historisk var «allmueskolen» (grunnskolen) fra 1739 en kirke- og kristendoms-skole, ledet av presten og hans medhjelpere, lærerne. Skolegangen førte frem til den obligatoriske konfirmasjonshandlingen (innført 1736), som ga adgang til kirkens nattverdbord og en rekke sivile rettigheter. Utover på 1800-tallet gjennomgikk skolevesenet store endringer og ble en oppgave staten tok stadig fastere hånd om. Skolelovene av 1860 og 1889 innførte nye fag og gjorde kristendomsundervisningen til ett blant mange andre. Skolens ideologiske fundament var likevel evangelisk-luthersk konfesjon, men kirkens og geistlighetens rolle i forhold til skolen ble endret til først og fremst å omfatte ansvar for kristendomsfaget.

I et bredere kirke- og kulturhistorisk perspektiv kan stiftelsen av KPK/IKO betraktes som en frukt av indremisjonsbevegelsens skole- og kulturpolitiske strategi fra 1912. Denne tok sikte på å rekrystianisere Norge, som man mente lenge nok hadde vært utsatt for sekularisering. En annen viktig forutsetning var også samarbeidsånden mellom de frivillige lekmannsorganisasjonene og den autonome norske kirkes geistlighet som var utviklet under okkupasjonstiden (Oftestad 1998: 187-192). Hareide, stifterne, støttespillere og medarbeidere var *alle* innforlivet i en vekkelses- og kirketenkning som gjorde skolen til et strategisk felt. For skolen «gjennomarbeidet hele folket», som det ble uttrykt i oppropet til å stifte KPK/IKO. Statsrettslig var den kristne skole og skolens konfesjonsbundne kristendomsundervisning en konsekvens av Grunnlovens § 2, som forpliktet statens borgere til å oppdra barna sine i evangelisk-luthersk kristendom, om de tilhørte statskirken. Denne forståelsen av forholdet mellom statsreligionen og skolen lå til grunn for okkupasjonstidens kirkelige kamp mot den nazistiske statens forsøk på å sette foreldreretten til side for å indoktrinere barn og unge i nazistisk ideologi (Austad 2005: 115–125, 143–152. Hassing 2014: 69–190). Samme forståelse lå til grunn for KPKs/IKOs skolepolitiske engasjement i spørsmål om kristendomsfaget og skolevesenets kristne profil. Det forelå ifølge IKO en *nødvendig* sammenheng mellom kirke og skole (*Skole og kirke* 1958). Den kristne skole sikret den religiøs-moralske

sine embeder i protest mot nazifiseringen av kirke og skole. DMK ble oppnevnt av bispemøtet sommeren 1942 og bestod opprinnelig av tre biskoper og tre sentrale ledere i de kristelige organisasjonene. Etter frigjøringen bestod DMK som en overgangsordning frem til 1947, selv om biskopene trådte tilbake i sine stillinger da kong Haakon kom til Norge 7. juni 1945. For IKOs vedkommende representerte DMK Bispemøtet.

9 Lover vedtatt på stiftelsesmøtet 12. nov. 1945, § 2, i SM. Referat fra konstituerende møte, i RS-1.

enheten i samfunnet og var en forutsetning for folkekirken, da så si alle borgere ble opplært i evangelisk-luthersk tro i den offentlige skole. Ut fra gjeldende ordninger, skolelovgivning og kirkens egen oppfatning var skolens kristendomsundervisning kirkens dåpsopplæring. Men også for den brede, folkelige organiserte vekkelsesbevegelsen var kristendomsundervisningen viktig, da den la det nødvendige kunnskapsgrunnlag for forkynnelsen til omvendelse og nytt liv. Derfor gjaldt det både for kirken og for lekmannsbevegelsen å sikre en kristen formålsparagraf, kristendomsfagets konfesjonelle karakter og å opprettholde fagets timetall og substans, i alle skoleslag. Ikke-lutheraneres ønske om adgang til å undervise i kristendomsfaget stilte Den norske kirke og den organiserte lekmannsbevegelse seg i utgangspunktet avvisende til.

Antisekulært moderniseringstiltak

Men stiftelsen av KPK/IKO skriver seg også inn i det Aud Tønnessen kaller «den kirkelige fortellingen om krigen». Denne fortellingen hadde røtter ikke bare i den fremtidstro som okkupasjonstidens oppslutning om kirken hadde skapt i kristenfolket, men også i mellomkrigstidens intense ideologiske strid om religion, livssyn og moral. I kirkelig sammenheng så man krigen som en virkning av den «avkristning» som hadde akselerert i mellomkrigstiden (Tønnessen 2000:3, 75). Det motiverte til «kamp» for kristen tro og liv i folket og i samfunnet, noe som reflekteres i den til dels militante retorikk som finnes i kildematerialet, særlig de første tiårene. Militant retorikk har IKO ikke vært alene om (KS 7/1946: 140–142). Den type retorikk har vært et ikke uvanlig innslag i norsk samfunnsdebatt fra slutten av 1800-tallet og opp mot vår tid.

Oppropet til stiftelse presenterer KPK/IKO som et antisekularistisk rekrutningsprosjekt med kritisk holdning til statlig skolepolitikk og frykt for en totalitær statsmakt, som gjennom skolen hadde et redskap for radikal omforming av samfunnet. Siden staten stadig tok en stadig fastere hånd om all utdanning og skolen var den institusjon som preget hele folket, måtte de kristne ikke lenger satse bare på private skoler, men også på statens, som gikk mot en stadig bredere «avkristning». Om kristenfolket nå ikke satset på «skolefronten», ville de unge i fremtiden gå kirkedør og bedehus forbi, fremholdes det i oppropet. Samtidig profileres KPK/IKO som et pedagogisk fornyelsesprosjekt, med kritisk brodd mot fortidens forsømmelser på «skolefronten». KPKs/IKOs oppgave skulle være å sikre, styrke og fornye «det kristne innslag i skulen». Et slikt arbeid mente man at kirke og kristenfolk hadde dekning for i skolelovene og annen offentlig lovgivning. Målet var «å fylle institusjonene med kristen ånd». Det skulle skje ved troende lærere og ved en pedagogisk og metodisk fornyelse av ...kristendomsfaget. Dette hvilte på utviklingen av en «kristen, vitenskapelig» fundert pedagogikk.¹⁰

10 «Ein kristen innsats i skulen», i SM. Hareide 1958a.

Programmet forente vekkelsesbevegelsens fokus på den religiøse personlighet og den moderne vekt på vitenskapelighet. Stifterne så ingen motsetning i denne kombinasjonen.

Konstitusjonelt var det Stortingets plikt å ivareta skolens kristne formål og kristendomsfagets konfesjonelle forankring. Det troende «vi» som i oppropet stilte seg bak KPK, hadde i utgangspunktet ingen direkte politisk makt. Men de benyttet den muligheten det borgerlige demokratiet ga til å påvirke opinionen og dermed statsstyret gjennom en privat organisasjon. IKO fikk sin slagkraft fordi man virket i rammen av statskirken og hadde en bred og godt organisert folkebevegelse i ryggen.

FØRSTE FASE: 1945–1970

Og skolesaken engasjerte. Det som begynte i Hareides lille kontor ved Oslo lærerskole senhøstes 1945, var femten år senere blitt et institutt med eget tidsskrift, en læremiddelsentral (1952)¹¹ og en liten stab ansatte med en enorm reise- og foredragsvirksomhet. Over tusen frivillige i skoleverk og kirke, lærere, prester og foreldre bidro som forfattere, foredragsholdere, konsulenter og «pressmeldere», satt i styret, representantskapet, faglige utvalg og utredningskomiteer og var medlemmer av menighetenes skole- og KPK/IKO-utvalg rundt om i hele landet (ÅM 1947, 1948).¹² Representantskapet ble år for år utvidet med nye medlemsorganisasjoner. I 1953 fikk Den norske kirkes bispedømmeråd hver sin representant. Kirkelig bandt dette IKO tett til den statskirkelige rådsstruktur. På den måten kan IKO forstås som en viktig forutsetning for «den nye kirkelige aktiviteten» som vokste frem i regi av menighetsrådene i løpet av 1950-årene. Dens program var å aktivisere folkekirkens passive medlemmer i menighetens arbeid (Oftestad 2005: 292).

IKOs tilknytning til Den norske kirke ble stadig tettere. Under representantskapsmøtet i 1960 foreslo styremedlemmet Håkon Haus (1917–2015), rektor ved Misjonsskolen i Stavanger, at IKO burde kalle seg «Kirkens pedagogiske institutt» for å tydeliggjøre sitt samarbeid med kirkens offisielle organer og den offisielle skole (RS 1960).

Nettverket

IKO har siden starten hatt et nært forhold til den politiske grenen av vekkelsesbevegelsen, Kristelig Folkeparti, partiets stortingsrepresentanter, statsråder og statssekretærer. Sentrale KrF-politikere på høyeste nivå har sittet i IKOs styrer og utvalg. Det har gitt en faglig tyngde til KrFs politikk på skole- og kirkesektoren, og IKO har på sin side fått en kanal inn i det politiske rommet. Båndet mellom IKO og Dnks bispemøte og bispedømmeråd har vært strategisk viktig. Det har

11 IKOs Læremidler A/S. SM 19/2-1952,6. SM 15/3-1952,6.

12 IKO hadde mellom 8–900 menighetsnemder á tre personer og en liste på 100 pedagoger og 100 prester som foredragsholdere. *Sandefjords Blad* 26. februar 1949.

gitt IKO et handlingsrom til å mobilisere og samhandle med biskoper, bispemøte, bispedømmeråd og menigheter overfor Staten i skole- og kirkepolitiske spørsmål.

Personlige relasjoner har også spilt en viktig rolle. Gjennom utdanning, tillitsverv og tidligere stillinger hadde Hareide opparbeidet seg et landsomfattende nettverk å spille på. Han var utdannet ved Det teologiske Menighetsfakultet (MF), der brorparten av Dnks biskoper, prester og religionslærere i den høyere skole og ved landets lærerskoler hadde studert. Det ga en bred kontaktflate inn mot den nasjonalkirkelige infrastruktur og presteskaper, som frem til 1959 hadde sete i skolestyret og førte tilsyn med kristendomsundervisningen i sine prestegjeld.¹³ Hareide selv hadde røtter i den lavkirkelige bevegelsen og stod professor O. Hallesby nær (Norseth 2008). Det innga tillit i lekmannsbevegelsen. Som tidligere reisesekretær i Norges Kristelige Student- og Gymnasiastlag (Norges Kristelige Student- og Skoleungdomslag) og lærer ved Fjellhaug misjonsskole (Norsk Luthersk Misjonssamband), hadde han opparbeidet kontakt med unge kristne på vei inn i utdanning og ut i tjeneste i skole, kirke og det alminnelige yrkesliv. De nettverkene som her er nevnt, er viktige for å forstå det gjennomslaget IKO kunne få i tiårene etter krigen.

Eget tidsskrift

Enhver organisasjon som ønsker å påvirke opinionen og skape et miljø, er avhengig av publikasjoner. I 1946 overtok Hareide redaktøransvaret for *Kristelig pedagogisk tidsskrift*, som var organ for Norges kristelige Lærerforbund (senere Landslaget for Kristen skole),¹⁴ en av KPKs stiftere. Lærerforbundet hadde siden 1909 arbeidet blant folkeskolens lærere med blant annet å fremme den kristne barneoppdragelsen i hjem og skole, og ble en viktig samarbeidspartner overfor grunnskolens lærere. For å inkludere lærere i alle skoleslag ble tidsskriftet omdøpt til *Kristen Skole*. Bladet ga KPK/IKO umiddelbar kontakt med rundt tusen folkeskolelærere og ble et viktig opinionsdannende organ i offentligheten. I 1949 ble tidsskriftet overdratt til IKO, lagt om og fra 1950 utgitt under navnet *Prismet. Tidsskrift for skole og heim*.¹⁵ Prismet ble i løpet av 1950-årene et pedagogisk tidsskrift av høy faglig kvalitet og stor spennvidde, med betydelige fagfolk som forfattere og bred, også internasjonal, orientering. Det ble lest – og kommentert – i vide kretser, ikke minst i dagspressen, der Hareides poengterte, skarpe og til tider markert polemiske ledere ofte skapte bred debatt. Som få andre kunne Hareide stå i

13 Dette i henhold til gjeldende skolelov. Inntil 1959 skulle menighetsråd og biskoper uttale seg om lærebøker i kristendomskunnskap for KUD kunne godkjenne dem. Iflg. Lov om den norske kirkes ordning 1952, § 30 b, var kristendomsfagets lærebøker prinsipielt å regne for «Kirkens bøker» (Hareide 1958 a).

14 Organisasjonen heter i dag Kristent Pedagogisk Forum (KPF). De to organisasjonene har i årenes løp hatt et nært samarbeid, delvis også kontorfellesskap. Hareide satt i styret i en årrekke fra 1946 og var forpliktet til å besøke NKLs lag under sine reiser.

15 *Norges Kristelige ...* 1959:22. KS 1/1946:3. KS 5/1948:96. KS 10/1949:195. KS 6/1949:103, 107–111. KS 7/1949: 136–138. ÅM 1962:11. IKO-Nytt 4/1967:4. Prismet 1/1950:4–5. I 1950 startet IKO meldingsbladet (IKO)-Nytt fra Institutt for Kristen Oppseding, beregnet for støttespillere. SM 15/6-1950,3.

motvind (Lønning 1973. Dale 1979). I sin glanstid på 1960- og 1970-tallet hadde tidsskriftet over 4000 abonnenter.

Mobilisering

Å arbeide for en kristen skole ofte i opposisjon til regjeringens skolepolitikk krevde også at man måtte nå ut til et større publikum enn egne støttespillere. Til dette benyttet man kanaler som *Kristelig Pressetjeneste*, dagsavisene *Dagen* og *Vårt Land* (etablert i 1945), samt lokale kontaktpersoner.¹⁶ Disse ble oversendt stoff om virksomheten og om IKOs syn på aktuelle skolespørsmål. Institusjonen ble snart fulgt med argusøyne, særlig av arbeiderpressen og den kulturradikale pressefalanks (Harbo 1989). Verken presse eller politikere kunne overse en organisasjon som fikk sin kraft fra en allianse mellom lekmannsbevegelsen og den offisielle kirke.

I 1946 kom seksualmoral opp som et offentlig politisk tema, da Staten delte ut kondomer til Tysklands-brigaden. Det virket som Staten ønsket å hindre et kristent moralsk perspektiv på dette området. Samme år vedtok Stortinget en lov om framhaldsskolen som verken hadde kristen formålsparagraf eller kristendomsundervisning på timeplanen. I tillegg til dette kom Statens overtakelse av Indremisjonens lærerskole i Oslo. Dette oppfattet man som at Det norske Arbeiderparti, som nå hadde det politiske hegemoniet, lanserte en tydelig sekularistisk og antikristen politikk.¹⁷ IKO mobiliserte på bred front sine kontakter, blant annet ved å sende ut forslag til resolusjoner. Det ble skrevet avisinnlegg, og resolusjoner oversvømte Kirke- og Undervisningsdepartementet (KUD) og Stortinget – til irritasjon og forargelse for venstresidens politikere og den kulturradikale elite:¹⁸ «Kristenfolket myldrer ut av alle haugene. Og fra alle kanter stikker de hodene fram i alle aviser, i resolusjoner, i tidsskrifter, i bøker og i politikk».¹⁹ Ved et personangrep vinteren 1947 forsøkte arbeiderpressen å diskreditere Bjarne Hareide, og gjennom ham IKO. Han ble beskyldt for å ha mottatt et stort pengebeløp av sin svigerfar, som urettmessig ble beskyldt for å være krigsprofitør (Gotaas 2019:103, 127–132).²⁰ Samme vinter fanget Arbeiderbladet opp IKOs arbeid med å registrere kristne lærere og utba seg en forklaring på denne «stille spesialgranskningen» av norsk lærerstand.²¹ I årenes løp ble det mer (Hareide 1956:40–50). Hareide kvasset pennen og skrev artikler, leserinnlegg og bøker under arbeidsmottoet: saklighet i alle ting.²² Mange skulle derfor komme til å forbinde Hareide bare med kamp og strid (Dale 1979).

16 IKO var medlem av Kristelig Pressetjeneste (stiftet 1914), i dag Kristelig Pressekontor. Lokale medarbeidere brukte Kristen skole/Prismet og IKO-Nytt som basis for innlegg i lokalpressen. ÅM1963:11.

17 KS 6/1946:103, 104–106, 119–121. KS 2/1948:21–26.

18 KS 6/1946:106,113.

19 Advokat Trygve Wyller i VG 14. okt 1946. Etter KS 7/1946:140–142.

20 *Arbeiderbladet* 27. januar 1947.

21 SM 21/11-1945. *Arbeiderbladet* 25. feb. 1947 (nr. 47/60. årg.):4, plukket opp fra *Norsk Skuleblad* og et referat fra KPKs årsmøte.

22 KS og *Prismet* klippet jevnlig fra dagspressen, f.eks. KS 6/1946:121–122.

Et intellektuelt miljø

I følge lovene skulle KPK/IKO «gå inn for en kristen pedagogikk». Det innebar å utvikle kontoret «i retning av» et pedagogisk institutt, som kunne drive «vitenskapelig pedagogisk arbeid» på et kristent-humanistisk grunnlag (Oppropet til stiftelse III,11). I Norge var pedagogikk en ung akademisk disiplin. Pedagogisk Institutt på Blindern ble opprettet i 1937. Samme år foreslo Norges kristelige Lærerforbund å opprette et fond som kunne gi kristen ungdom økonomisk støtte til pedagogiske studier i inn- og utland (Leere 1937: 13–14). Ti år senere realiserte IKO ideen.²³ Tiltaket skapte etter hvert et rikt pedagogisk forskningsmiljø rundt IKO og Prismets redaksjon. Det bidro til å gjøre religionspedagogikk til en akademisk disiplin. I det større pedagogiske rommet ble det skapt en verdikonservativ opposisjon til den nye positivistiske reformpedagogikken som kom til å dominere ved Pedagogisk Institutt fra 1950-årene av. (Slagstad 1998: 319). Til pionerene hører pedagogene Reidar Myhre (1917–2005) og Torsten Harbo (f. 1927), teologene Ivar Asheim (f. 1927), Åge Holter (1919–2008), Brynjar Haraldsø (1925–2004)²⁴ samt Hareide selv og psykologene Robert Lillestølen, Bjørn Roksand (1921–1998) og Nils Magnar Grenstad (1930–1993). Disse ble flittig brukt som forelesere i IKOs omfattende kursvirksomhet på høyere nivå, og bidro til den offentlige pedagogiske diskusjonen med avhandlinger, empiriske undersøkelser og fagbøker. Eksempelvis har faglitteratur av professorene Harbo og Myhre preget pedagogisk undervisning ved universitet og lærerskoler til over 2000-tallet (Helsvig 2003, 2004).

En kirkelig konflikt

Utviklingen av et fagpedagogisk miljø må ses i sammenheng både med arbeidet for «en kristen pedagogikk» og tanken om selv å bli en undervisende institusjon (Opprop til stiftelse). Allerede i januar 1946 tok styret initiativ til å lage en fagplan for «kristendomskunnskap som bifag» (SM 22/1-1946, 5,6. SM 13/6-1946, 3). Initiativet skjedde ikke i et vakuum. Både før og rett etter okkupasjonen var det gjort forsøk på å etablere kristendomskunnskap mellomfag²⁵ som et eget studiefag på universitetsnivå. Det ble en realitet da Universitetet i Oslo i 1957 opprettet et kristendomsfaglig studium, som ble lagt til Religionshistorisk Institutt.²⁶ Det skapte uro i kristelige kretser, da dette vanskelig kunne tilfredsstillte kravet til bibeltroskap og den konfesjonelle forpliktelse skolens kristendomsundervisning,

23 Ein kristen innsats i skulen 1945:III. Formål og arbeidsoppgåver, pkt 11. KS 2-3/1946:25. Prismet 6/1951:165. SM 14/12-1946,7. KS 7/1947:123–124. Fondet ga stipendier og rentefrie lån til unge, kristne menn og kvinner som søkte lærerskoler, videreutdanning for lærere eller vitenskapelig arbeid innen kristen pedagogikk. Statens lånekasse ble opprettet 1947. KS 1/1946:13–14.

24 Holter og Haraldsø var utdannet lærere før de begynte på teologistudiet.

25 Et mellomfag (bifag) tilsvarer 90 studiepoeng og -var et fag som kunne inngå i en embetseksamen.

26 I 1964 opprettet Norges Lærerhøgskole i Trondheim Religionsvitenskapelig institutt, der dr.theol. Åge Holter ble professor.

som var kirkens dåpsundervisning, måtte bygge på. Dette var bakgrunnen for at Hareide i 1958 ble invitert til MFs lærerråd for å orientere om studiet ved UiO. Kontakten førte til at MF i 1959 opprettet en lærestol i religionspedagogikk. Mot IKOs forventninger kom det ingen invitasjon fra MF om samarbeid om denne lærestolen. En av fakultetets egne ble ansatt i stillingen, dr.theol. Ivar Asheim, som kom fra miljøet omkring IKO (Oftestad 2008: 163–170. Mogstad 2008: 206–209. ÅM 1960, Prismet 4-5/1982: 118). Med dette ble det lagt et grunnlag for nærmere kontakt mellom IKO og MF.

I 1966 ble *Norsk Lærerakademi for Kristendom og Pedagogikk* (NLA) stiftet, og satte i gang med undervisning i Bergen høsten 1968. Lærerakademiet var en realisering av et kristenpedagogisk konsept som var utviklet under okkupasjonen av en gruppe med utspring i Indremisjonsselskapet og MF, men som ble lagt til side til fordel for KPK/IKO (Helland og Jøssang 2018: 37–41). Tidlig på 1960-tallet ble akademiplanene fra okkupasjonstiden tatt opp igjen av krefter som tilhørte den mer lavkirkelige fløyen av IKOs representantskap (Sjursen 1982: 19). Saken var oppe under representantskapsmøtet i 1961. Man ønsket å «gjenvinne det pedagogiske initiativ» (ÅM 1961). IKOs styre ble invitert til å være med i prosjektgruppen allerede i 1962, men avslo. Man hadde motforestillinger mot at et slikt akademi skulle opprettes uavhengig av IKO. Initiativtakerne satte da i gang uten IKO. IKO på sin side søkte i 1963 KUD om godkjenning for et kristendomsfaglig årsstudium. Det ble avslått under henvisning til at et slikt «kurs» måtte legges til en offentlig undervisningsinstitusjon.²⁷ IKO vendte seg da etter hvert til MF, som i 1967 satte i gang et slikt studium.²⁸ Man står her overfor en komplisert konflikt med flere aktører med ulike anliggender. Men hva var kjernen i denne konflikten? Prinsipielt handlet den om kirkesyn. IKO ønsket ikke å knytte seg til en institusjon som var basert på den lavkirkelige vekkelseskristendommens kirke- og trosforståelse. Ved MF ble skolens kristendomsundervisning forstått som kirkens dåpsopplæring og kristendomsstudiet forankret i det som var Dnks teologiske grunnlag, Bibel og de lutherske bekjennelsesskrifter. Gruppen bak Lærerakademiet hadde skoleverket som sitt satsingsområde, og ønsket en institusjon som var konfesjonelt forpliktet, men fri i forhold til statskirkelige strukturer og ledelse (Mogstad 2008).

Styrets behandling av NLA-saken utløste en skarp konflikt med representantskapet, som i 1968 markerte sin misnøye ved ikke å gjenvelge den NLA-kritiske MF-læreren, Andreas Aarflot (f. 1928),²⁹ til styret. Et interessant aspekt ved denne konflikten er at den avdekker de interne teologiske og kirkelige spenninger som lå i IKOs organisasjon fra begynnelsen av. Hvordan skulle IKO komme ut av denne konflikten? I representantskapet skjedde det en forsoning mellom partene,

27 SM 17/1-1961. RS 1961,6. RS 1962. SM 5/3-1962,5. SM 21/3-1962, SM 8/5-1962,8. SM 18/6-1962,1. SM 27/9-1962. SM 7/5-1963,1.

28 SM 12/11-1965,5. SM 17/3-1966,2.

29 Valgt inn i IKOs styre 1963. I 1967 skrev Aarflot tre større, kritiske artikler om NLA i *Luthersk Kirketidende*.

blant annet ved at IKO skulle omtale NLA på en positiv måte.³⁰ Men i et bredere perspektiv fikk konflikten mellom IKO og NLA betydning for IKOs kirkepolitiske veivalg i årene som fulgte.

Skolepolitikk som skueplass for konflikter

I 1945 var skolepolitikken for lengst blitt skueplass for ideologiske og kulturelle konflikter. Debatten om forholdet mellom skole og kirke og om kristendomsundervisningens berettigelse, omfang og rolle i de forskjellige skoleslag hadde røtter tilbake til siste del av 1800-tallet og var blitt betydelig skjerpet under kulturkampen i mellomkrigstiden. I skolepolitiske spørsmål hadde forholdet mellom Arbeiderpartiet og kirken ved dens biskoper og kristenfolket vært spent siden begynnelsen av århundret og hadde tilspisset seg før okkupasjonen. Partiet hadde i løpet av 1930-årene forlatt sin revolusjonære marxistiske linje og lagt seg på å endre samfunnet gjennom demokratiske metoder (Bull 1923. Lange 1936. Hareide 1956: 14–31. Holter 1989. Oftestad 1989. Agøy 2011).³¹ I 1935 dannet Arbeiderpartiet en mindretallsregjering og innførte i 1939 en ny Normalplan for grunnskolen, som avvek fra de premisser skoleloven av 1936 la for kristendomsundervisningen. Antall kristendomstimer var sterkt beskåret og pensum redusert. Fra politisk hold ble det argumentert med «fagtrenselse». Videre var kristendomsfaget unntatt fra det «arbeidsskoleprinsipp» som var lagt til grunn for alle andre fag. Både i kirke og skole ble det oppfattet som et gammeldags «puggefag» (Oftestad 1989). I tillegg var forplantningslære innført som nytt fag, men var ikke gjort obligatorisk. På kirkelig hold opplevde man at forandringene i 1939 var gjort i «dølgsmål» og uten at Oslo biskop, som var medlem av skolens «overtilsyn», var konsultert (Hareide 1956: 30). Okkupasjonen hadde satt alle skolereformer på vent. Etter krigen satt Arbeiderpartiet med regjeringsmakt fra 1945 til 1965 – og visste å bruke den.

Første fremstøt

Vinteren 1946 utga IKO sin første bok, *Atterreising av kristendomsfaget i skolen*. Det skjedde etter henstilling fra Den midlertidige kirkeledelse (DMK), som høsten

30 SM 17/3-1966. Brev fra tre av representantskapets organisasjoner i anledning Hareides NLA-kritiske leder i Prismet mai 1966. RS 1967, 6. 22/2-1967,5 med vedlegg «Til stifterorganisasjonene for Norsk Lærerakademi for kristendomsstudium og pedagogikk». SM 2/5-1967,1 og 2, med vedlegg «IKOs forhold til Norsk Lærerakademi». Misjonsselskapet, en av NLAAs stiftelsesorganisasjoner, ba om ekstraordinært representantskapsmøte for å drøfte forholdet mellom IKO og NLA, men ønsket ble ikke imøtekommet. SM 22/6-1967,1. SM 6/11-1967,2. SM 12/1-1968,2. SM 17/2-1969,1. SM 10/4-1969, 2 med vedlegg «Til medlemmene av IKOs representantskap...». ÅM 1969,3. SM 1/9-1969,1. ÅM 1970.

31 Aps partiprogrammer 1891, 1894. Fra 1900, VII: «Alle bidrag av offentlige midler til kirkelige og religiøse formaal ophører. De kirkelige samfund blir at betragte som private foreninger. VIII. Skolen er konfessionsløs.» Pkt. VII ble tatt ut i 1903, 1906, 1909, 1912, 1915, 1919, 1921. Prinsipp-programmet av 1918 radikaliseret standpunktet: «Kristendoms-kundskap utgaar av skolens fagkreds. Den nødvendige kirke- og religionshistoriske kundskap meddeles som led i historieundervisningen.» Endret 1919. <https://www.arbeiderpartiet.no/om/historien-om-arbeiderpartiet/historiske-partiprogrammer/>, lastet 04.02.2020. KS 7/1946:140–142.

1942 hadde oppnevnt en representativ komité for å utarbeide alternative planer for kristendomsundervisningen i alle skoleslag. Planen var godkjent av DMK våren 1945 og skriver seg inn i kirkens – og IKOs – fortelling om krigen. Erfaringen av hvordan Staten kunne bemektige seg skoleverket for å oppdra barn og unge i et livssyn i strid med kristendommen og på tvers av foreldreretten og Grunnlovens § 2, gjorde gjenreisningen av folkeskolens kristendomsfag til en av etterkrigstidens «første og viktigste gjenreisningssaker på kristen grunn» (Atterreising, forord 1946. Oftestad 1998: 214–223).

Atterreising må leses i lys av mellomkrigstidens ideologiske og skolepolitiske kontroverser mellom kirke/lekmannsbevegelsen og arbeiderbevegelsen. Boken målbærer et folkepedagogisk gjenreisningsprogram i kristen-konservativ ånd. Den kom også til å legge føringer for IKOs skolepolitiske arbeid under Hareides ledelse, med særlig fokus på lovforslag og lovgivning med hensyn til skolens mandat og målsetting, sikring av kristendomsfagets konfesjonelle forankring, dets stilling i de forskjellige skoleslag og kampen for å opprettholde et kirkelig og faglig akseptabelt timetall, utvikling av leseplaner og metodisk fornyelse av kristendomsfaget, dessuten faglig støtte til og utviklingsmuligheter for skoleverkets lærere samt fornyelse av kirkens konfirmasjonsundervisning.³²

I løpet av våret 1946 ble *Atterreising* sendt til rektorer, lærere, prester og sentrale skolepolitikere over det ganske land. Politisk sett må utsendelsen sies å være en taktisk genistrek. Slik kom man politikerne i forkjøpet med en alternativ timeplan, som oppfylte skolelovenes åpning for fleksibilitet i timefordelingsspørsmål.³³ Ifølge årsmeldingen for 1947 benyttet mange kommuner seg av sin juridiske rett til å revidere folkeskolenes leseplaner etter Atterreisings forslag.³⁴ I mindre kommuner var denne alternative timefordelingsplanen i bruk til den ble avløst av loven om den niårige enhetsskole i 1969.

Lærebøker og undervisningsstoff

IKO skulle støtte utgivelse av «pedagogisk fullverdige religionslærebøker» som ga klart uttrykk for den evangelisk-lutherske trosbekjennelse – og «motarbeide» dem som ikke gjorde dette. Man skulle også arbeide for lærebøker og hjelpebøker i «profane fag». Disse skulle være i «full samklang med det kristne livssynet».³⁵ Dette resulterte i en omfattende publisistisk virksomhet som raskt gjorde IKO

32 KS 2-3/1946:25. KS 7/1946:127. Atterreising 1946:17–21. KS 4/1947:63, 69–70. KS 9/1947:167–174.

33 Normalplanen av 1939 reduserte kristendomsundervisningen fra 21 til 12 ½ uketimer over sju år, men åpnet for lokale tilpasninger. Til innføringen av den niårige enhetsskole i 1969 var lovgivningen mht timetall og fag forskjellig for byskoler og landsskoler. Skolestyrene hadde dessuten en viss grad av kommunal selvstyrrrett og myndighet til å heve timetallet i forhold til planens minimumskrav. Selvråderetten gikk tapt i 1969. KS 4/1947:63.

34 KS 7/1946:127. KS 3/1948:52.

35 Lovens § 3c,d. KS 2-3/1946:25.

til et etterspurt rådgivningsorgan. Styret oppnevnte sakkyndige grupper og personer til å vurdere lærebøker i en rekke fag, foreslå forfattere og nye tiltak samt vurdere manus.³⁶ Man var særlig opptatt av naturfaget og samfunnslæren og laget tidlig en brosjyre for unge om forholdet mellom evolusjonslæren og Bibelen.³⁷ Den første tiden var man særlig opptatt av å utvikle stoff til kristendomsundervisningen i den nylig innførte framhaldsskolen (1946).³⁸ Kristendom stod ikke på timeplanen i dette skoleslaget, som Hareide kalte «den uekte lekken» i norsk skoleverk (KS 2/1948: 23). Etter forhandlinger i Stortinget var det i 1946 likevel åpnet for at de lærere som ønsket det, kunne sette obligatorisk kristendomsundervisning på timeplanen. IKO fungerte som en pådriver for denne ordningen ved å utarbeide en leseplan, hjelpelitteratur og egnede lærebøker, behørig presentert i eget tidsskrift og i informasjonsskriv sendt til skoledirektører og menighetenes skolekomiteer/utvalg.³⁹ Dette programmet har en kirke- og kulturhistorisk tyngde som gjør det naturlig å sammenlikne det med det pietistiske skole- og konfirmasjonsprogrammet fra 1730-tallet. Men den historiske rammen er selvsagt endret. Den kristne enhetsstaten var nå avgjørende svekket fordi statsmakten nå også var forpliktet på det moderne liberale demokratiets idealer.

Forplantningslæren

Juni-nummeret av *Kristen skole* 1946 var i sin helhet viet «seksualoppdragelse» i grunnskolen. Det var ingen tilfeldighet. Årene 1946 til 1948 var preget av omfattende seksualmoraliske debatter, med bredt kirkelig engasjement mot Statens politikk, som man mente var en trussel mot ekteskapets og hjemmets grunnleggende betydning for et velfungerende samfunn og ramme om det gode liv for den enkelte (Tønnessen 2000: 228–234).⁴⁰ Ikke bare på det skolepolitiske, men også

36 Listen over kandidater til IKOs konsultative fagråd vitner om stor bredde og intellektuelt nivå. For kristendomsfaget: rektor Norendal, lektor Tønnessen, prof. A Seierstad (lærerskolen). Lektorene E. Storm Nilsen, Arthur Tørå (den høyere skole). Skolestyrene Ottar Bondevik og Nesje (folkehøyskolen). Lærerne Husevåg og Haugerud (framhaldsskolen). Skoleinsp. Sodal, lærer Aspås, lærer Berit Iversen (folkeskolen). Realfag: Lektor Stabrun, lærer Selvåg, lektor Lindstad. Pedagogikk: magister O. Vormeland, magister H. S. Dokka, lektor R. Myhre, institutt-styrer (Dr. Mauds Minde) Astrid Vatne, magister B Myksvoll, pastor Åge Holter. Psykologi: Dr. philos. Ø. Skard, cand. psychol. Robert Lillestølen, magister Åsta Vegum, psykiater dr. Kanter, yrkesveileder T. Ness. Humanistiske fag: lektor Coldevin (historie og samfunnslære), dr. philos. Kr. Smidt (litteraturhistorie), overlærer Bernh. Stokke (historie), Erling Melberg (morsmål). Den foreslåtte teologiske faggruppen ble ikke opprettet: prof. I. P. Seierstad, dosent Sverre Aalen (N. Astrup Dahl), prof. A. Seierstad, dr. John Nome. SM 7/11-1952,4. SM 12/12-1952,3.

37 SM 27/9-1946,5. ÅM 1947 i KS 3/1948:51–52. SM 6/6-1946,1: Lærebok i samfunnslære.

38 SM 27/9-1946,2. Man var klar over at man måtte velge en annen metode og mindre stoff. KS 5/1946:83–84.

39 Som ledd i arbeidet for fagfornyelse kjøpte IKO tre aksjer i *Kirkelig Filmsentral* (Kristen Filmtjeneste) og ble med i *Kristent Studieråd*. SM 27/9-1946,4.

40 KS 3/1948:41–45. Da staten i 1946 besluttet å dele ut gratis kondomer til Tysklandsbrigaden, ble det storm. Biskopene sendte ut hyrdebrevet *Hjemmets Grunn* til høytlesning i menighetene, med kritisk brodd til regjeringens politikk. KS 3/1948:43. I 1948 ble protesten *Folkebrevet*, underskrevet av 440 508 personer over 18 år, overlevert Stortinget. IKO v/ Bjarne Hareide satt i styringsgruppen. Som under okkupasjonen stod det om statens forpliktelse på Grl. § 2 og hvem som skulle ha kontroll over oppdragelsen.

på det seksualmoraliske feltet gikk det en ideologisk front, der IKOs program stod i avgjort kontrast til den nye, «frigjorte» seksualmoral sosialister og kulturradikalere søkte å fremme gjennom statlig makt.

Faget forplantningslære var innført med Normalplanen i 1939, men uten faste rammer og mulighet for at skoler/lærere kunne få fritak. Faget aktualiserte spørsmålet om forholdet mellom skolelovene og seksualoppdragelsens normative grunnlag. Derfor var det all grunn for IKO og Hareide til å engasjere seg. Mange lærere følte også på behov for metodisk hjelp til undervisningen. Den kom med heftet *Veiledning i seksualundervisning for folkeskolelærere* (1947) og Gyldendals *Forplantningen. Hjelpeskole for seksualundervisning for lærere og foreldre* (1948) av Marianne Rumohr. Bak begge utgivelser stod en arbeidsgruppe, der Hareide var med og Reidar Myhre representerte IKO (Schjetne 2008). Da forplantningslære i 1950 ble gjort obligatorisk i folkeskolen, var IKO raskt ute med å tilby lærere et korrespondansekurs i faget.⁴¹ Dette utløste en kraftig kirkelig debatt som førte til at representantskapet krevde ekstraordinært møte. IKO ble beskyldt for å løpe kulturradikalernes og Departementets ærend, men både styre og representantskap stilte seg bak Hareide, korrespondansekurset og Rumohrs bok. IKOs standpunkt var klart: Barn trengte saklig, kunnskapsorientert og alderstilpasset seksualopplysning. Like klart var det at forplantningslæren ikke kunne behandles moralsk nøytralt. Den norske skole var en kristen skole. Derfor måtte undervisningen i forplantningslære bygge på kristen etikk, da det var i samsvar med skolens formålsparagraf om å gi barn og unge «en kristen og sedelig» oppdragelse.⁴²

Fornyelse av kristendomsfaget

Det tok noe tid før IKO for alvor kom i gang med det som fra begynnelsen hadde vært et hovedsikte: Å fornye folkeskolens kristendomsundervisning. Fra kulturradikalt hold ble det foreslått å fjerne katekisme og dogmatikk og konsentrere undervisningen om Jesus-skikkelsen. Dette betraktet IKO som en reduksjonistisk utvanning og relativisering av kristendommens innhold og budskap. Det faget virkelig trengte, var metodisk fornyelse. Målet var klart: Kristendomsfaget skulle gjøres til et ledende fag i norsk skole.⁴³ At Staten i sitt forslag til høyere lærerutdanning hadde utelatt undervisning i metodikk for kristendomsfaget, må ha vært en vekker. I 1953 vedtok styret å ansette en metodiker,⁴⁴ og i 1957 var Aasmund Dale

41 Prismet 7/1950:205–206.

42 Motstanden må ses i lys av det energiske anti-kristelige seksuelle opplysningsarbeid som ble drevet av kulturradikalere i 1920- og 1930-årene. Prismet 7/1950: 224–229. SM 11/11-1950,1. SM 11/12-1950,1, 2. Styret planla en foreldrebrosjyre til utdeling via skolestyrene og en henvendelse til Departementet om å anbefale denne overfor skoler som søkte dispensasjon, samt brosjyrer for hhv gutter og jenter. SM 9/11-1951,1. Prismet 7/1951:174, 205–206. Prismet 9/1951:261. Prismet 10/1951:293–294. Da det på 1960-tallet ble foreslått å ta prevensjonsundervisning inn i faget, utga IKO en revidert utgave av kurset. RS 1964,5. SM 11/12-1963,5.

43 KS 1/1947:11–15. KS 7/1946:127. Prismet 9/1954:276–278. Prismet 2/1955:37–38.

44 SM 24/3-1953,5.

(1927–2007) på plass for å arbeide med metodisk fornyelse av kristendomsfaget. Dale var teolog fra MF med tilleggstudanning i religionspedagogikk fra Tyskland (Haanes 2008). I 1960 forelå det første resultatet av hans arbeid, lærerhåndboken *Metodikk for kristendomsfaget i den 9-årige skole*. Denne ble fulgt opp med arbeidshefter i kristendomskunnskap for ungdomstrinnet. Planen ble anbefalt av Norges lærerlag, kommuner, stortingsrepresentanter og Forsøksrådet for skoleverket til frivillig bruk i forsøksvirksomheten med den nye niårige enhetsskolen, noe Departementet godkjente i 1964. Elementer fra denne planen ble senere tatt inn i Normalplanen for den niårige skolen.⁴⁵

I 1960 hadde styret bedt Bispemøtet henvende seg til Kirkedepartementet for å «utvirke» at kirkens pedagogiske utvalg, der IKO var med, fikk i oppdrag å utarbeide et forslag for kristendomsfaget for samtlige årstrinn i den niårige enhetsskolen som var på trappene.⁴⁶ Initiativet vitner om sterk bevissthet om egen kompetanse og status i forhold til kirke, myndigheter og skoleverk. Assistert av øvingsskolelærer Elsa Joranger fulgte IKO og Dale i 1963 opp med *Læreplan for kristendomskunnskap i barneskolen* (1.–6.klasse). Denne og metodikken for niårig skole ble av fagmiljøene omtalt som «forbilledlige» for andre skolefag. Det het ikke lenger at kristendomsfaget «ligger etter»; nå lå det «foran». Bøkens styrke var at de tok utgangspunkt i stoffets egenart og gjorde metodene til «lydige og føyelige tjenere» for det. Oppleggene var på moderne vis utprøvd i skolestua og justert på grunnlag av erfaring.⁴⁷ I forordet til metodikken for den niårige skole slo Dale fast at skolens kristendomsundervisning var Den norske kirkes dåpsopplæring og derfor konfesjonelt forankret. Denne forståelsen av faget fikk bred politisk tilslutning, da Stortinget i 1961 debatterte forsøksvirksomheten i skolen (Steensnæs 1970: 47, 84)⁴⁸ og ble tatt inn i innstillingen til ny lov om niårig skole i 1965. Dette opplevde IKO som en politisk seier og et endelig gjennomslag for kirkens syn på skolens kristendomsundervisning (ÅM 1965: 5).

IKO og dissenterne⁴⁹

Etterkrigstidens strid om kristendomsfaget handlet også om hvorvidt kristne av annen konfesjon enn den evangelisk-lutherske kunne undervise i kristendom. På 1800-tallet kunne dissenterne ikke bli lærere i den offentlige skole. Dette ble endret i 1915/17, men kristendomsundervisningen var fortsatt forbeholdt statskirkens og fra 1935 også Den evangelisk-lutherske frikirkes medlemmer. Dette ønsket

45 ÅM 1964:4. ÅM 1970:6, 10.

46 SM 23/8-1960,1. ÅM 1959:10.

47 ÅM 1963:4, 9–10. 1. opplag 5000. ÅM 1966:5. I 1967 var IKO-planen solgt i 10 000 eks. To tredjedeler av barneskolens lærere brukte den som leseplan eller håndbok. IKO-Nytt 1/1967:3. IKO-Nytt 2/1967:1.

48 Betegnelsen var i bruk til 1889, da folkeskolen gikk over fra å være en kristendomsskole til å bli en allmenn-dannende skole. IKO-Nytt 2/1967:1.

49 Betegnelsen «dissenter» gikk ut av lovverket i 1969, men brukes i artikkelen i samsvar med kildene.

Dissentertinget⁵⁰ å endre, og man oversendte i 1946 en henstilling til regjeringen om å endre skolelovene slik at «evangeliske» dissenter kunne undervise også i kristendomskunnskap og slik få adgang til lærerstillinger i folkeskolen på linje med andre borgere (Breistein 2003: 252–255, 268).⁵¹ Dette kom IKO for øre, og Hans Svarstad, Otto Nebdal og Bjarne Hareide ble i 1947 oppnevnt for å drøfte saken med Dissentertinget. Hva som kom ut av dette, er ukjent. I 1950 oversendte Dissentertinget Kirke- og Undervisningsdepartementet et forslag om endringer i folkeskolens lover. IKO tok igjen kontakt med Dissentertinget og foreslo følgende tillegg til forslaget deres: «Skal den som ansettes undervise og tilhører han et evangelisk dissentersamfund hvis lære ikke faller sammen med statskirken, skal han før han ansettes, avgi skriftlig erklæring om at han skal undervise i overensstemmelse med de autoriserte lærebøker og Den lutherske kirkes lære.»⁵² Prinsipielt innebar forslaget en åpning for dissenter som kristendoms lærere, samtidig som det satte vern om kristendomsfagets konfesjonelle læreinnhold. IKO opptrer her som en proaktiv kirkepolitisk aktør. Kanskje ante man hvilken vei utviklingen ville komme til å gå? Innen Arbeiderpartiet fantes det krefter som ønsket et konfesjonsløst kristendomsfag, noe som selvsagt ville åpnet undervisningen for dissenter. IKO visste også at det innen KrF fantes dem som ønsket forandring, siden mange i frikirkeligheten støttet partiet. Dissentertinget vedtok IKOs tilleggsforslag. Men Bispemøtet, som fikk det til uttalelse, fant en slik erklæring uforsvarlig og uverdigg for begge parter, og i 1950 avsto KUD forslaget (Breistein 2003: 351–353).

I 1955 anmodet Dissentertinget myndighetene om en ny dissenterlov. Dette utløste ny debatt om dissenteres adgang til å undervise i kristendomsfaget. Fra statskirkelig side fryktet man en utvanning av faget. Hareide mente at dissenterne i så måte var «like farlige» som liberale teologer og politikere når det gjaldt «å undergrave» kristendommens stilling i skoleverket (Hareide 1956: 79–88). Det var imidlertid ikke dissenternes hensikt. Deres anliggende var at en «personlig troende» lærer kunne undervise «bedre» enn sekulariserte statskirkemedlemmer (Breistein 2003: 359). Et slikt syn korrelerte i noen grad med IKOs egen vekt på betydningen av den troende lærer i skoleverket og kristendomsundervisningen.

Da regjeringen i 1958 la frem et forslag til ny lov om folkeskolen (Ot. prp. nr. 30), som radikalt svekket kristendomsfaget og skolens kristne grunnstruktur, tok IKO ny kontakt med Dissentertinget, sannsynligvis for å skape en bred kristelig allianse mot det man oppfattet som Arbeiderpartiets sekulariserende skolepolitikk og for et konfesjonsbundet kristendomsfag.⁵³ Mye tyder på at Dissentertinget

50 Opprettet 1902. Et fellesorgan for å hevde frikirkenes krav overfor stat og samfunn.

51 Skolelovene av 1915 og 1917 ga personer som ikke var medlemmer av statskirken, adgang til å bli lærere i folkeskolen, men fastholdt bekjennelseskravet for kristendomsundervisningen. Det gjorde det vanskelig å få ordinære stillinger bl.a. ved fadelte skoler, og skapte ulemper når andre lærere måtte overta kristendomsundervisningen. Presiseringen «evangeliske» dissenter betydde at katolikker var utelukket.

52 SM 30/9-1947,5. SM 30/1-1950,9.

53 SM 26/3-1958,1. ÅM 1958:1. ÅM 1963:3.

delte frykten for sekularisering. Derfor kunne man støtte statskirkens anliggende om fagets konfesjonelle forankring, men uten å oppgi kravet om å gi dissenter adgang til å undervise i kristendom (Breistein 2003: 273, 301). Fra biskopenes, IKOs og Hareides side var motstanden mot dissenterne som kristendoms lærere et forsvar av Den norske kirkes konfesjonelle dåpsopplæring som basis for folkekirken. Men saken hadde også en internasjonal dimensjon.

Norge hadde i 1948 sluttet seg til *FNs Menneskerettserklæring* og ratifisert *Europarådets konvensjon* av 1950/1952. Dette forpliktet Norge til å hevde prinsippet om religionsfrihet og ta konsekvensene av det i sin lovgivning. Det ga næring til ny kritikk av skolens kristne formålsparagraf og kristendomsfaget. I 1952 reiste AUF moderpartiets gamle krav om konfesjonsløs kristendomsundervisning. Kulturradikalere med tilknytning til Aps elite reiste debatt om skolens formålsparagraf og krevde den endret. Begge deler fant Aps ledelse politisk umulig, men understreket kravet til «objektiv» undervisning (Hareide 1956: 32–33). I 1956 ble Human-Etisk Forbund (HEF) stiftet. Med det fikk IKO en sekularistisk motpart, som også søkte å påvirke opinionen. HEF hadde nære forbindelser til Ap. Organisasjonens mål var en livssynsnøytral skole basert på et «humanetisk livssyn» med vekt på «rasjonal tenkning og vitenskapelig erkjennelse uavhengig av religiøs og metafysisk dogmatikk» og det frie individs selvstendige valg i moralske spørsmål. Måltrettet arbeidet HEF for å frigjøre skolen fra kirkelig «formynder-skap» ved å kreve livssynsfrihet og likestilling mellom livssyn i lovverk, forvaltning og sosial praksis. I så måte hadde HEF og Dissenteringet (fra 1966 Norges Frikirkeråd) felles anliggender. Fra slutten av 1960-tallet til utpå 1980-tallet drev HEF en aktiv kampanje mot «den offentlige religion» i skole og samfunn, bl.a. i allianse med den anarkistiske gruppen *Det norske hedningeforbund* (Gran 2020).

Loven om trdomssamfunn og ymist anna ble vedtatt i 1969, samme dag som *Loven om den 9-årige skole*. Den første ga HEF status som livssynssamfunn på linje med religiøse trossamfunn utenfor statskirken.⁵⁴ Den andre påførte Den norske kirke – og IKO – et skuffende skolepolitisk nederlag. Det skjedde under en borgerlig regjering med KrF-politikeren Kjell Bondevik (1901–1983) som kirke- og undervisningsminister. Loven fastholdt kristendomsfagets evangelisk-lutherske forankring, men opphevet kravet til lærere om å tilhøre et evangelisk-luthersk kirkesamfunn og ga enhver med alminnelige faglige kvalifikasjoner rett til å undervise i kristendoms-kunnskap. Samtidig sikret den ikke-lutherske lærere frihet til ikke å måtte undervise i kristendom (Breistein 2003: 376). Båndet mellom kirke og skole var prinsipielt brutt. Stortinget avviste i 1969 Dnks og IKOs oppfatning av at kristendomsfaget var å oppfatte som kirkens dåpsopplæring og statsrettslig forankret i Grunnlovens § 2, som sikret at «statens offentlige religion» var evangelisk-luthersk. Dåpsopplæringen måtte «kirken selv» ta hånd om. Hva Stortinget

54 I 1956: 256 medlemmer; i 1960: 610; 1969: 905 medlemmer. Breistein 2003: 295, note 623.

mente med «kirken selv», kom ikke frem. At faget fortsatt skulle være evangelisk-luthersk, var nå demokratisk begrunnet og en konsekvens av at flertallet av norske borgere tilhørte Den norske kirke (Oftestad 1998: 255–256). Dette var et avgjørende paradigmeskifte i forholdet mellom kirke og stat, som la nye premisser for IKOs arbeid.

En skolepolitisk aksjon

Årene 1945–1969 var preget av omfattende reformer av skolevesenet. Det ble innført nye skoleslag og vedtatt lover, som førte grunnskolen bort fra geistlig administrasjon og tilsyn. Nye proposisjoner og læreplaner utløste stadig nye debatter og uenighet om skolens kristne formål og rekkevidden av det, kristendomsfagets stilling (antall timer) og dets innhold (Harbo 1989). Intet unngikk IKOs oppmerksomhet.

I januar 1958 la regjeringen frem forslag til en ny lov som åpnet for forsøk med en niårig obligatorisk skole for alle (ot.prp. nr. 30, 1958).⁵⁵ Forslaget berørte i særlig grad kristendomsfaget og skolens kristne grunnstruktur. Viktige bestemmelser i skoleloven av 1936 var utelatt: Basisparagrafen (§ 9 c), som inneholdt kristendomsfagets målsetting og sikret dets bekjennelseskarakter, var «sporløst forsvunnet» (Hareide 1958: 109).⁵⁶ Dette så IKO som en målbevisst handling, ikke som en «forglemmelse», som Departementet raskt unnskyldte seg med. Morgenandakten var fjernet, og Dnk ved biskop og prest var ute av overoppsyn og skolestyre. Disse skulle heller ikke lenger ha tilsyn med faget, bare påhørsrett, dersom skolemyndighetene spurte om deres råd (Hareide 1958a. Steensnæs 1970).⁵⁷ Hareide var raskt ute i hovedstadsavisene med å vise at bortfallet av kristendomsfagets bekjennelseskarakter var i strid med Grunnlovens § 2. I 1958 kunne han ennå hevde et slikt standpunkt. Han mente proposisjonen rammet statskirkeordningen, da den slo ben under kirkens dåpsundervisning (Hareide 1958b). Hareide makte til kamp med «munn og penn» for å skape en bred folkelig opinion mot endringene. Styret la en *handlingsplan* som innebar lobbyvirksomhet overfor regjering, stortingsrepresentanter og dissenterne. Planen er interessant fordi den viser IKOs politiske/kirkepolitiske relasjoner og kontakter.⁵⁸ Styret ba Hareide og Bispemøtets preses, Oslos biskop Johannes Smemo (1898–1973), ta kontakt med

55 Det ble foreslått en felles lov for folkeskolen i by og på land og åpnet for forsøk med en niårig skole for alle.

56 Målet for kristendomsfaget var å gi «1. sikkert kjennskap til det vesentlige innhold av den bibelske historie, 2. til de viktigste begivenheter i kirkens historie, 3. og til den kristne barnelærdommen etter den evangelisk-lutherske bekjennelse». § 9c i loven av 1936.

57 IKO-Nytt 2/1958. SM 26/3-1958,1. SM 18/4-1958,5. SM 13/6-1958,1.

58 Til stede: Overlærer Susanne Nordstaa; bispinne Marie Smemo (1908–2004); fylkeslandbrukssjef, vara til Stortinget for KrF 1945–1953 og medlem Oslo bispedømmeråd 1949–1958, Johan Lyche (1911–1993); sokneprest Sverre Stoltenberg (1906–1977); prof. v/UiO, Ingard Hauge (1915–2001); lektor v/Oslo off. lærerskole, Jon Haukaas (1907–2006); stortingsrep. KrF, medl. av Kirke- og undervisningskomiteen 1954–1965, Hans Karolus Ommedal (1901–1984), samt Bjarne Hareide og Aasmund Dale.

statsministeren for å overrekke en protest, uten tvil utarbeidet av Hareide. Med en stortingsrepresentant i styret lå det også til rette for å «undersøke» om man gjennom «personlige kontakter» kunne endre Arbeiderpartiets syn. Pressen skulle få «saklig» informasjon om proposisjonens konsekvenser for Dnk, og menighetsrådene skulle tilskrives om å gi sin tilslutning til biskopenes protest og – om nødvendig – avholde folkemøter.⁵⁹ Aksjonen var vellykket. Stortinget mottok 1400 skriv som støttet brevet biskopene hadde sendt departementet. De kom fra menighetsråd, foreldremøter, lærerlag og skolestyrer (*Skole og kirke* 1958). Dette måtte Ap ta hensyn til, for partiets egen grasrot var i hovedsak kirkeloyal. Da skoleloven ble vedtatt i 1959, var kristendomsfagets basisparagraf urokket og skolens kristne formålparagraf stod ved lag. Men biskop og prest var ute av skolens offisielle organer. Loven sikret ikke lenger et kirkelig tilsyn med skolens kristendomsundervisning. Dette var et politisk nederlag, som innebar at ansvaret for samarbeid mellom skole og kirke ble «lagt over på kirkens skuldre». Dette foranlediget en anmodning til IKO fra Bispemøtet om å utarbeide en håndbok om skole-kirkesamarbeid. Den nye skoleloven ga også støtet til at Bispedømmerådenes fellesmøte opprettet et skoleutvalg og et konfirmasjonsutvalg. Ikke overraskende fikk IKO sete i begge, noe som styrket IKOs sentralkirkelige rolle (ÅM 1959: 3–4, 8).

I 1960 ble Forslag til Læreplan for forsøk med niårig (enhets)skole lagt frem. Den utløste ny debatt om kristendomsfaget. I sterk kontrast til gjeldende planer var timetallet sterkt redusert. Dette skapte etter IKOs mening et håpløst utgangspunkt for en pedagogisk forsvarlig undervisning. Man var også sterkt kritisk til tolkningen av skolelovens formålparagraf (Harbo 1989).⁶⁰ IKO henvendte seg til biskopene Johs. Smemo og Karl Marthinussen (1890–1965), Stavanger, for å be KUD heve timetallet «i samsvar med det som Kirkens pedagogiske utvalg anser nødvendig». Som før stod IKO klar til bred mobilisering.⁶¹ Da Forsøksrådet etter Stortingsdebatten i 1961 la frem en bearbeidet plan for forsøk med niårig skole, var antall kristendomstimer riktignok hevet, men uten at det var sikret et forsvarlig minimumstall. Dette utløste en folkeaksjon, men ikke på IKOs initiativ.

IKO endrer taktikk

På flere hold var det uro over det man oppfattet som kristendomsfagets svake stilling i den nye niårige enhetsskolen.⁶² I 1964 oppfordret IKOs representantskap

59 ÅM 1958:11. Brosjyrene «Våre oppgaver» og «Skole og kirke i dagens situasjon».

60 SM 11/12-1963,4. SM 8/1-1964,6.

61 SM 22/3-1960,7. SM 23/8-1960,1.

62 Aksjonen har en forhistorie. Våren 1964 henvendte Norges Bondekvinne- og Norges Husmorforbund seg til styresmaktene vedrørende saken. I januar 1965 besøkte 30 ordførere fra Vestlandet Stortinget for å protestere mot det de oppfattet som en tvangsreduksjon av timetallet. Mars samme år fikk stortingspresidenten overlevert et aksjonsbrev undertegnet av 8000 lærere. I januar 1965 hadde KrFs stortingsrepresentant Kjell Bondevik henvendt seg til Organisasjonenes Fellesråd (OF – et årlig rådslagningsmøte for generalsekretærer og formenn i de kristelige organisasjonene) og bedt om aktiv støtte til samfunnets kristne verdier. Det førte til at møtet tok

styret til å sette i gang en aksjon for å heve timetallet i kristendom. Styrets respons var heller lunken. Det eneste man foretok seg var å utarbeide en informasjonsbrosjyre som skulle spres «hensiktsmessig» og holde muligheten åpen for andre tiltak. Denne forsiktige linjen skyldtes at man hadde innledet forhandlinger med kirke- og undervisningsministeren angående timetallet i kristendoms-kunnskap. Under representantskapsmøtet året etter begrunnet styremedlemmet Andreas Aarflot styrets standpunkt med at IKO «så langt mulig» måtte arbeide «på parlamentarisk måte». IKOs hovedoppgave var å styrke fagets innhold, fremholdt han. Man lå i forhandlinger med myndighetene. Derfor måtte man være varsom med aktivitet som kunne «skade IKOs anseelse». ⁶³ Men styret ble utmanøvrert. Andre overtok initiativet og satte våren 1965 i gang en landsomfattende underskriftkampanje til støtte for skolens kristendomsfag og et tilfredsstillende timetall (Helland og Jøssang 2018). Blant initiativtakerne var medlemmer av IKOs representantskap, som slik markerte sin uenighet med ledelsen. Institusjonen IKO fikk ingen henvendelse om å delta i aksjonen, men Hareide og Dale ble spurt om å underskrive henstillingen som privatpersoner. De avstod i første omgang. Styret hadde innvendinger som svarte til den forhandlingslinjen man hadde valgt. Dessuten mente styret at aksjonen kunne oppfattes som et borgerlig fremstøt i valgkampen som stod for døren samme høst (SM 8/3-1965,1). Aksjonen var drevet frem av privatpersoner fra den lavkirkelige fløyen av det kristelige organisasjonslandskap og ble støttet av krefter innen KrF. Men IKO kunne i lengden ikke overse en aksjon som var støttet av Organisasjonenes Fellesråd (OF), det konsultative topporgan for flertallet av de lutherske organisasjonene som var representert i IKOs representantskap. Hareide og Dale undertegnet til slutt henstillingen etter å ha fått teksten revidert og aksjonen flyttet til våren. For aksjonskomiteen var det viktig å få med de to, som overfor offentlighet og Storting representerte skolepolitisk og faglig tyngde.

Tautrekkingen om aksjonen viser at IKOs kirkelige rolle var i endring. IKO hadde ikke lenger det kirkepolitiske hegemoni i spørsmål som hadde med skole, kirke og kristendomsundervisningen å gjøre. Andre aktører var kommet på banen. Det var på denne tiden NLA vokste frem og ble etablert. På det holdet delte man ikke IKOs kirkepolitiske program og intensjoner, da man hadde et kirkesyn i pakt med den lavkirkelige vekkelsestradisjonen. Innenfor IKO var denne tradisjonen nå i ferd med å miste betydning, da en ny reformkirkelig orientering var i ferd med å vinne innpass. Både Hareide og Aarflot var sterkt engasjert i arbeidet for en kirkelig reform med sikte på at Den norske kirke skulle få et friere forhold

opp skolespørsmålet og foranlediget et nasjonalt opprop (Helland og Jøssang 2018). Derfra gikk saken videre til IKOs RS, som ble arrangert i februar.

63 RS 1964:1,8. Fremmet av rektor Hans Bovim (repr. Norges Kristelige student- og gymnasiastlag). Enstemmig vedtatt. SM 20/2-1964,3. Styret vedtok å utarbeide en orienteringsbrosjyre til skolestyrene om behovet for et «rommelig» timetall for faget, og hvordan det kunne oppnås. Dernest kunne det komme på tale å engasjere bispedømmenes skoleutvalg og evt. andre. SM 10/5-1964,1. RS 1965, 6.

til statsmakten. Dette tilsa at man måtte unngå ødeleggende konfrontasjoner med førende politiske krefter for i stedet å satse på dialog og forhandlinger med statsmakten. For reformbevegelsen var partene i denne dialogen Den norske stat og Den norske kirke. Men det organiserte vekkelsesfolket så ikke Den norske kirke med dens institusjoner og råd som kirke i teologisk, bibelsk forstand. For dem lå det ekklesiologiske tyngdepunktet i de troendes samling og fellesskap om Ordet.

I mai 1965 overleverte aksjonskomiteen Stortinget henstillingen, som var undertegnet av 725 000 voksne (Mogstad 1989: 143–144. Helland og Jøssang 2019: 58–62). Under stortingsdebatten tolket Ap aksjonen som kritikk av partiets skolepolitikk og et forsøk fra KrFs side på å svekke Arbeiderpartiet.⁶⁴ Samme høst falt regjeringen, og det ble bant vei for en borgerlig samlingsregjering.

Konfirmasjonen

I 1912 opphevet Stortinget konfirmasjonsplikten for døpte medlemmer av Den norske kirke. Endringen satte allerede i mellomkrigstiden i gang et arbeid med å fornye konfirmasjonen, dens målsetting, ordninger og innhold (Holsvik 1932. Den norske Presteforening 1935). *Atterreising* anbefalte å styrke prestenes pedagogiske kompetanse, utvikle en kirkelig fellesplan og forlenge konfirmasjonstiden. Målet måtte være å føre de unge «dypere inn i de evangelisk-lutherske grunnsannheter» og «vår kirkes liv» så de «etterpå» kunne «dele dens tro, leve dens liv og arbeide i den» (*Atterreising* 1946: 137–149).⁶⁵ På denne tiden ble så si alle landets unge konfirmert, men flertallet sluttet i liten grad opp om kirke- og gudstjenesteliv etter konfirmasjonen. Følgelig var dette en folkepedagogisk oppgave på linje med å utvikle skolens kristendomsundervisning. IKO hadde allerede engasjert seg i spørsmålet, da Bispemøtet i 1952 publiserte en innstilling om konfirmasjonen (Pettersen 2008).⁶⁶ Hareide anmeldte den i Prismet samme år. Han konstaterte at utvalget hadde sett at kirken manglet en klar oppfatning av hva konfirmasjonen egentlig var, men ikke hadde forskrevet noen «kur». Etter Hareides syn måtte konfirmasjonsforberedelsen betraktes som katekese, som var hele menighetens ansvar, ikke bare prestens. Konfirmasjonen måtte være mer enn selve seremonien, løftesavleggelsen og adgang til nattverden, mente Hareide. Målet måtte være å føre dem «til et mer personlig gudsforhold» og inn i den «levende menighet» av troende som aktivt sluttet opp om gudstjenester og kirkelige handlinger og deltok i det frivillige kristelige foreningsarbeid (Prismet 7/1952: 211–214). Dette var et folkepedagogisk og evangeliserende program. Innføringen av en privat, borgerlig

64 Stortingstidende inneholdende 109. Stortings forhandlinger 1965–66, tirsdag 8. juni:3734–3749. ÅM 1965:3.

65 KS 8/1948:135. *Luthersk Kirketidende* 1932, 119. årg.:525.

66 Sokneprest Alfred Fidjestøl. «Konfirmasjonsførebuing og konfirmasjon. Ei undersøkning.» I KS 8/1948: 133–139. KS 9/1948:164ff. *Konfirmasjon og konfirmantforberedelse. Innstilling fra det av bispemøtet 1949 ned-satte utvalg til å utrede spørsmålet om konfirmantforberedelsen. Med en uttalelse fra bispemøtet 1951.* Oslo: Land og Kirke, 1952. Prismet 7/1952:211–214.

konfirmasjon i 1950 utfordret også kirken til å gjøre konfirmasjon og konfirmasjonsforberedelse «kvalitativt bedre og mer effektiv». ⁶⁷ For å oppnå dette tok IKO initiativ til spørreundersøkelser blant unge, som skulle legge et empirisk vitenskapelig grunnlag for utviklingen av et moderne opplegg som la vekt på kommunikasjon med de unge og deres foreldre (Lillestølen 1953. Roksand 1955). ⁶⁸

I 1959 ble Hareide leder for Dnks nyopprettede konfirmasjonsutvalg og IKO det faglige sekretariat for arbeidet. ⁶⁹ Slik posisjonerte IKO seg kirkepolitisk som den sentrale kraften i arbeidet for å sikre at folkekirkens dåpspraksis skulle kunne fortsette inn i fremtidens samfunn. Etter mønster av skoleverkets forsøksvirksomhet gikk man i 1964 i gang med systematisk utprøving av det nye opplegget i menighetene. Konfirmasjonstiden ble forlenget fra et halvt til et helt år. I tråd med målsettingen skulle konfirmantene «leve med i menighetens liv et helt kirkeår», delta i gudstjenester og samtalegrupper i privathjem, engasjeres i «tjenesteoppgaver» og føres inn i menighetens ungdomsarbeid. Programmet bidro til å styrke den kirkelige aktivitetslinjen, som var under utvikling fra 1950-tallet av og førte noen av de kristelige organisasjonenes og bedehusets arbeidsformer inn i folkekirkens sammenheng. ⁷⁰

Kirkerådet og IKO

Nyordningen ble populær blant konfirmanter og foreldre, men utløste også strid. I 1969 anmeldte Bergens-avdelingen av HEF tre av byens menigheter til Sivilombudsmannen for brudd på konfirmasjonsloven. Det førte til at Stortinget i 1971 vedtok en ny konfirmasjonslov, som hjemlet en ettårig konfirmasjonsundervisning. I IKOs årsmelding for 1969 ble situasjonen relatert til kirkens erfaring under okkupasjonstiden: Forhandlingene om konfirmasjonsloven viste at kirken i realiteten stod svakt overfor statsmakten, da Stortinget i egenskap av statsstyre kunne begrense kirkens «fullmakt» i «indre, åndelige saker», som konfirmasjonsprogrammet. Derfor burde saken vekke til «selvbesinnelse» og føre til at det aktive lekfolk og det frivillige ungdomsarbeid tok større ansvar i konfirmantarbeidet, slo man fast i årsmeldingen (ÅM 1969:6). Kommentaren reflekterer IKOs

67 Prismet 1/1951:1–4, 6, 22–24. Prismet 9/1952:284–286. Prismet 8/1956:229, 247–249. Arrangert første gang av *Foreningen for borgerlig konfirmasjon*, stiftet 1950. Overtatt av Human-Etisk Forbund 1956.

68 I 1950 ba RS styret i om å opprette et IKOs ungdomsråd, med Hareide som sekr. SM 3/4-1950. SM 8/9-1955,4. Prismet 1/1952, 3. årg. ::13ff. Prismet 2/1955, 6. årg. ::62f.

69 Hareide var påvirket av den europeiske Luther-renessansen, som etter krigen slo inn i Skandinavia med full styrke. Han mente man måtte studere reformatorene for å fornye konfirmasjonen, og leverte med sin doktoravhandling et bidrag til Luther-forskningen. Hans tenkning fikk stor betydning i den lutherske kirkefamilie, ettersom han 1952–1965 var formann for Det lutherske Verdensforbunds pedagogiske kommisjon.

70 IKOs lille stab utførte et enormt arbeid, parallelt med et krevende arbeid på skolesektoren. Man utarbeidet normalplan, ledet forsøksvirksomheten, samlet og bearbeidet rapporter, utviklet håndbøker, undervisningsmaterieell og brosjyrer og holdt mengder av kurs for prester og andre involverte før, under og etter menighetenes forsøksperiode. ÅM 1962:3. ÅM 1963:11. ÅM 1964:3–5. ÅM 1965:5, 10–11. ÅM 1966: 4–5, 10–11. ÅM 1967:7. ÅM 1968: 6–10. ÅM 1969:8–9. ÅM 1970:14. ÅM 1971:6, 12.

kirkepolitiske ståsted, som samstemmer med den linje den frivillige kirkelige reformbevegelse under Hareides ledelse arbeidet etter.⁷¹ Statskirken skulle opprettholdes, men staten måtte sørge for at statsreligionens kirke fikk administrative ordninger som ga den «full indre frihet» og satte den i stand til å ivareta sine oppgaver overfor de døpte. Det betydde at demokratiet i kirken burde utbygges med et kirkeråd og et kirkemøte som øverste myndighet (*Reform* 1969: 11).

Kirkerådet ble vedtatt av Stortinget i 1969 og opprettet året etter. I 1971 ansatte Kirkerådet Leiv Ingar Møen (f. 1935) som konfirmasjonskonsulent på heltid. Konfirmasjonsutvalget ble videreført, men nå under ledelse av Møen. Sekretariatet ble overført fra IKO til Kirkerådet. Hareide fortsatte, men nå som medlem av utvalget. Fra da av hadde Kirkerådet ansvaret for Dnks konfirmasjonsarbeid. Rådskirken var ønsket og arbeidet frem av Hareide. Det er tydelig at IKO hadde forventet et nærmere institusjonelt samarbeid med Kirkerådet, fordi man mente Instituttet hadde hatt et særlig ansvar for Dnks «helhetskatekumenat». Nå måtte man i stedet utferdige en avtale om samarbeid og mandatfordeling mellom partene. Kirkerådet antydte også at det «med tiden» ville kunne overta ansvarsfunksjoner for helhetskatekumenatet og i så henseende gjøre IKO overflødig.⁷² Kirkepolitisk førte opprettelsen av Kirkerådet i 1969 og Kirkemøtet i 1984 til at IKOs rolle som kirkens fagpedagogiske institutt ble svekket. Kirkerådet bygget ut sin egen administrasjon og tok etter hvert opp virksomhet på kirkelige sektorer IKO tidligere hadde vært alene om.

Det nye konfirmantopplegget stilte store krav til arbeidskraft. Presten kunne ikke bære ansvaret alene. IKO tok tidlig opp arbeidet for å opprette et «kateketembete», som kunne styrke «kirkens undervisningstjeneste», og en kateketutdannelse, som forente det kristendomsfaglige og det pedagogiske. Målet var et ettårig «kateketpraktikum» etter fullført lærerutdanning. Saken ble fremmet for Stortinget, som i 1969 vedtok *Lov om katekettjeneste*. Bispemøtet hadde bedt om 50 stillinger – man fikk 10 (ÅM 1967: 6. ÅM 1970: 5). I tråd med ambisjonen om å bli en «undervisende institusjon» satte IKO umiddelbart i gang med å planlegge et ettårig kateketstudium ved Rønningen folkehøyskole, Oslo, med oppstart høsten 1970.⁷³

71 Hareide ledet Det frivillige kirkeråd fra 1965 til det statlig lovfestede kirkeråd trådte i funksjon i 1970. Den frivillige kirkelige reformbevegelse skriver seg fra siste halvdel av 1800-tallet. Den hadde som mål å påvirke statsmakten til å gi sin egen kirke større frihet i forhold nettopp til staten. Arbeidet gikk i bølgedaler og foranlediget offentlige kommisjoner og lovendringer vedtatt av kirkestyret, Stortinget. Menighetsråd ble vedtatt 1920, Bispedømmeråd 1933. I 1953 ble Bispedømmerådene fellesmøte vedtatt. Det skulle møtes én gang i løpet av den fireårsperioden bispedømmerådene var valgt for. Utviklingen av den kirkelige aktiviteten skapte behov for sterkere samordning. For å ta seg av dette vedtok bispedømmerådene fellesmøte i 1963 å opprette et Bispedømmerådene fellesråd, som fordi det ikke var av Stortinget, arbeidet på frivillig basis for Bispedømmerådene fellesmøte (*Reform* 1969:30–35).

72 ÅM 1972:11, 23. ÅM 1973:15. SM 7/9-1973,5. SM 9/11-1973,8.

73 ÅM 1969,6. Rønningens rektor, teologen Trygve Stabrun, satt da i IKOs styre og tilbød 15 plasser. Hareide var sekretær for Bispemøtets kateketutvalg. ÅM 1971:11.

Men planen strandet, da KUD ikke ville bevilge støtte til dette.⁷⁴ IKO satte da i gang med kortere innføringskurs, inntil MF i 1977 opprettet en ettårig kateketutdannelse og ansatte IKOs styrer, Aasmund Dale, som rektor og IKO-konsulenten Marit Rypdal (1938–2013) som lærer.⁷⁵ Slik ble den religionspedagogiske og kateketiske kompetanse de hadde opparbeidet gjennom IKO, videreført og videreutviklet ved en akademisk institusjon.

ANDRE FASE: 1970–2000

I 1971 gikk Bjarne Hareide av som instituttstyrer. En epoke var forbi og et generasjonsskifte på gang. Ingen styrer kom senere til å prege Instituttet eller gjøre seg gjeldende i den offentlige debatt som Hareide. Styrrernes funksjonstid ble kortere, og konsulenter kom og gikk. Men inntektene økte, staben vokste og byråkratiseringen tiltok, i IKO som i kirke- og samfunnsliv forøvrig. Fremdeles påvirket man opinionen gjennom pressen, men det ble tyngre å nå ut i bredden.⁷⁶ Støttespillerne ble færre. IKO var fortsatt en aktør overfor statsmakten, men på nye premisser. Nå påvirket man statsstyret primært ved å avgi høringsuttalelser. Skolepolitisk hadde IKO all grunn til å følge med. Grunnskolen hadde fremdeles en kristen målsetting, og kristendomsfaget var konfesjonelt forankret i den evangelisk-lutherske religion. Fra 1970-tallet ble det også lagt frem nye stortingsmeldinger om skolevesen og familiepolitikk. Forslaget til ny lov om offentlige og private barnehager og tiltak for førskolebarn (1975) åpnet nye satsingsområder for IKO. Studentopprør, den seksuelle revolusjon, abortkamp og feminisme gjorde samfunnet stadig mer sekularisert og pluralistisk. Fra slutten av 1960-tallet stod Human-Etisk Forbund frem som en svært aktiv bannerfører i kampen om og kritikken av statens offentlige religion, kirke, kristendom og skolens kristendomsundervisning. Det ble stadig vanskeligere å argumentere konstitusjonelt ut fra GrL § 2. Myndighetene oppfattet imidlertid IKO som et representativt kirkelig organ. Instituttet ble derfor et høringsorgan for Staten i en rekke skole- og familiepolitiske spørsmål.⁷⁷ I det prosedurale samfunn og som én stemme blant stadig flere høringsinstanser ble det vanskeligere for IKO å dokumentere overfor sine støttespillere hva man eventuelt hadde oppnådd. Kontakten med det politiske liv og særlig KrF fortsatte. Det førte blant annet til at IKO-ansatte på 1990-tallet

74 SM 4/2-1961,1. SM 28/11-1969,4. SM 12/1-1970,5. ÅM 1970:15.

75 I 1985 ble det opprettet en fireårig profesjonsutdannelse for kateketer ved distriktshøgskolen i Volda. I 1987 ble det obligatorisk med en ettårig praktisk-kateketisk utdannelse for kateketer (Ekre 2019:208).

76 SM 24/4-1972. SM 6/3-1975.

77 IS 23/84: Retningslinjer for praktisering av barnehagelovens formålsbestemmelser. IS 58/84: Høringsuttalelse Mønsterplan for grunnskolen, generell del. IS 14/85: Høringsuttalelse, Mønsterplanens fagplandel. IS 15/85: Uttalelse vedr. familiemeldingen. IS 17/85: Høringsuttalelse «Tiltak for 6-åringer». IS 56/86: Innstilling til ny ekteskapslov. IS 58/86: Høringsuttalelse til Stortingsmelding nr. 15 (Mønsterplanen). IS 19/87: Uttalelse til Plan for diakoni i Dnk.

ble oppnevnt som medlemmer av flere offentlige utvalg av skole- og kirkepolitisk betydning.

UPRO

Skoleloven av 1969 representerer et vendepunkt for Den norske kirke og for IKO. Stortinget hadde gitt klar beskjed: Dåpsopplæring i kirkelig forstand måtte «kirken selv» ta seg av (ÅM 1970: 4). Dette la nye premisser for Dnks og IKOs virksomhet, og utfordret IKO til å intensivere arbeidet med et lenge påtenkt helhetskatekumenat. Man var skuffet over at kristendomsundervisningen var overlatt alle og enhver, men slo seg til ro med ordningen fordi skoleloven tross alt sikret kristendomsfaget konfesjonelt. IKO oppfattet denne ordningen som et «konkordat», en avtale fremforhandlet mellom de to partene stat og kirke (Dale 1978: 219). Dette var IKO ikke alene om å tenke, men statsrettslig sett hadde en slik oppfatning ingen dekning. Nå skulle statskirken «selv» stå for en opplæring av sine dømte barn, noe som helt og holdent ville være basert på frivillig oppslutning fra foreldrenes side. Mange prester ga uttrykk for samvittighetsnød i forhold til kirkens dåpsforvaltning. De følte det vanskelig at de dømte uten grunnlag i et forsvarlig katekumenat. Derfor ble det fremmet forslag om at foreldrene formelt og skriftlig skulle forplikte seg til å gi barna en kristen oppdragelse (Dingstad 1978). IKO på sin side mente det formelle var uvesentlig. Det avgjørende var *kirkens* forpliktelse til å gå ut og forkynne oppdrageransvaret for foreldrene: «Spørsmålet måtte ses i forhold til hvem kirken er for, og om det er mennesket som skal komme til forkynnelse eller kirken som skal gå ut til mennesket.» Bak dette lå et kirkesyn som gjorde folkekirken til misjonsmark. Den hadde sitt sentrum i nattverdmenigheten, som oppfattes foreningskirkelig og hadde som sin åndelige oppgave å være «misjonærer» i folkekirken. Derfor måtte menighetskjernen stadig formanes til å ta del i menighetens dåpsopplæring/misjonen i folkekirken (ÅM 1973: 3). Bispemøtet var oppmerksom på problemet, men det var utenkelig og også umulig å endre dåpspraksis. I stedet ble det satt i gang et indrekirkelig utredningsarbeid, som kulminerte med opprettelsen av Kirkens Dåpsopplæringsutvalg i 1982 (Dåpspraksis 1982. SM 13/5-1976,3). Da var IKO allerede godt i gang med å realisere sine planer for et kirkelig helhetskatekumenat.

Ideen om et slikt katekumenat var drøftet i IKOs styre allerede i 1958, under trykket av skolelovsdebatten den gang. Arbeidet resulterte i en serie illustrerte dåpsbrosjyrer, som ga elementær innføring om hva dåpen var og foreslo hvordan foreldrene kunne be, syng og lese med barna. Disse skulle deles ut av prest eller en frivillig «menighetsfadder» ved dåpen og på barnets andre, tredje og fjerde dåpsdag, og innbydelse til søndagsskole når rette alder var nådd (SM 18/4-1958, 4. ÅM 1960: 6–7).⁷⁸ Dette var det første steget i utviklingen av den kirkelige læreplanen *Undervisningsprogram for hjem og kirke* (UPRO), som ligger

78 Bjarne Hareide skrev teksten og Borghild Ruud illustrerte. Utgitt på forlaget Land og Kirke.

til grunn for Den norske kirkes trosopplæringsprogram i dag. I 1970 godkjente Bispedømmerådene fellesmøte IKOs forslag til opplegg og ga IKO oppdraget om å arbeide videre med plan og hjelpemidler, i samarbeid med Kirkerådet. I 1975 godkjente Bispemøtet planen. Året etter la IKO den frem for Organisasjonenes Fellesråd, som ga den sin tilslutning. Det ga IKO kirkepolitisk ryggdekning og programmet legitimitet. Den var også viktig med tanke på den myndighet IKO kunne stå frem med i forhold til menighets- og organisasjonsliv.

IKO mente at folkekirkenes mulighet og eksistens ville avhenge av om man lyktes med programmet. Man tenkte imidlertid i rammen av det bestående. Helthetskatekumenatet omfattet grunnskolen, som ga to timers kristendomsundervisning hver uke ni skoleår igjennom, videre av søndagsskole, konfirmantforberedelse og organisasjonenes barne- og ungdomsarbeid. Planen var ikke noe alternativ til skolens kristendomsundervisning. Den skulle utfylle «faser» som stod svakt i forhold til skolen og foregå i «menighetens forsamling». Utgangspunktet var faser da mennesket gjennomlevde indre eller ytre forandringer av betydning: dåpsfasen (0–3), 4-årsfasen med invitasjon til søndagsskole, 7-årsfasen, 11-årsfasen, konfirmasjonstiden, ved myndighetsalder (19–20) og ekteskapsinngåelse (ÅM 1970: 4–5. Rypdal 1975: 7–8. Rypdal 1978: 7). Tiltakene ble lagt opp som kortvarige punktmarkeringer sentrert rundt en familiegudstjeneste supplert med undervisningsamvær for barna og foreldresamvær. Målet var å fylle de mange «religiøst tomme hjem» med kristent innhold (ÅM 1976: 4). Etter mønster av konfirmasjonsprosjektet ble det satt i gang systematisk forsøksvirksomhet i menighetene. I velkjent stil ble det utarbeidet opplegg, informasjonsbrosjyrer, veiledninger, rapporter og hjelpemateriell for ansatte, frivillige, foreldre og barn. Det førte til at IKOs Læremidler etter hvert ble omdannet til et forlag med stor egenproduksjon (1985). Med *Min kirkebok* (1972) og nye dåpsbrosjyrer sikret IKO seg solide salgssuksesser.⁷⁹

IKOs tidlige innsats for utviklingen av Dnks kateketiske program var svært viktig. Ingen annen instans i Dnk hadde nettverk og forutsetninger for et slikt arbeid, som stilte høye krav til pedagogisk og teologisk kompetanse og kreativitet, fleksibilitet og samarbeidsevne. Da Dnks dåpsopplæringsutvalg begynte sitt arbeid i 1982, bygget man videre på det arbeidet IKO hadde gjort.⁸⁰ I 1986 la utvalget frem *Utkast til Plan for dåpsopplæring i den norske kirke*, som etter prosedural

79 Opprinnelig formidlet IKOs Læremidler hovedsakelig importerte hjelpemidler. Først da UPRO ble lansert, tok IKO opp egen produksjon. IKOs Læremidler var skilt ut som eget AS på non-profit-basis. ÅM 1970:11–12. ÅM 1973:14,16. ÅM 1974:14,16. ÅM 1976:39–40. ÅM 1977:15.

80 Utvalgets medlemmer: Berit Tversland (leder), Liv Sødal Alfsen, Laila Riksaasen Dahl, Per Karstensen, Frank Grimstad, Gunnar Lislerud, Helga Byfuglien, Gunnar Husan, Kristin Norseth. Samtlige var i lønnet arbeid annet sted. Det ble derfor nedsatt en arbeidsgruppe bestående av Fred Riktor (Hjemmenes Dåpsring), Erling Pettersen (Kirkerådet), Arnstein Johnsen (IKO) til å utarbeide planutkast i samarbeid med utvalget (Utkast til plan 1986).

behandling i de kirkelige organene og utstrakt forsøksvirksomhet, resulterte i rammeplanen *Dåpen og veien videre. Plan for dåpsopplæring i Den norske kirke* (1992).⁸¹ Forsøksarbeidet medvirket også til at det i 1991 ble opprettet et senter for kirkeforskning (KIFO, i dag Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning), der IKO fikk sete i styret og en plattform for å realisere forskning i skjæringsfeltet mellom religionspedagogisk teori og praksis.⁸² I 1990 ansatte styret i samarbeid med Kirkerådet en prosjektleder og utvidet staben for å kunne møte det økte behovet for materiell, kursvirksomhet og veiledning.

Hjemmenes Dåpsring

Et viktig anliggende bak UPRO var å knytte hjem og menighet sammen, da foreldre og menighet sammen hadde påtatt seg forpliktelsen til å oppdra barnet i kristen forsakelse og tro. På dette feltet lyktes ikke UPRO. Oppslutningen om foreldresamvær var marginal, og det viste seg at det var vanskelig å nå ut i bredden, særlig i byene (ÅM 1975. Hirsch 1983: 21). Dette løftes aldri som et ekklesiologisk problem. Grunnen til det må være synet på folkekirken som en misjonsmark, der man kunne nå kortere og lengre ut. IKOs løsning lå derfor i å kalle «kristenfolket» til «full mobilisering» i det kirkelige aktivitetsprogrammet (ÅM 1976: 4–5). Men det settes også i gang et nytt tiltak for å bygge bro mellom hjem og kirke. I 1984 stiftet IKOs representantskap Hjemmenes Dåpsring (HD), i dag Dåpsklubben Tripp Trapp, som skulle gi foreldre konkret hjelp til den kristelige oppdragelse i hjemmet. Ideen var å kombinere foreldreveiledninger og alderstilpassede pakker, som innholdsmessig skulle bygge på Dnks trosopplæringsplan og sendes barnet to til tre ganger i året.⁸³ Prosjektet ble betegnet som «det største familiepedagogiske tiltak» i Norge noensinne. Optimistisk kalkulerte man med 10, ja endatil 25 % oppslutning. Prosjektet var økonomisk ambisiøst, og HD ble skilt ut som en stiftelse med en samarbeidsavtale med IKO. Presten var tiltenkt en nøkkelrolle ved å dele ut informasjon i forbindelse med dåpssamtalen. Markedet var stort, men behovet for markedsføring større enn kapasiteten tilsa. I 1999 innstilte HD driften og ble overtatt av IKO-Forlaget, som la om konseptet og startet Dåpsklubben Tripp Trapp.⁸⁴ Selv om abonnementstallet økte etter omleggingen, er en oppslutning på 9000 (2013) marginal i forhold til antall døpte barn i målgruppen 0–15 år (Holdø 2013).

81 Vedtatt på Kirkemøtet 1991, publisert 1992.

82 IS 32/88. IS 38/88. IS 52/88. IS 66/88. IS 3/89. IS 35/89. IS 22/91. IS 27/91. En intensjonsavtale med KIFO ble vedtatt mot én stemme. IS 17/92.

83 IS 70/80. IS 5/81. IS 24/81. IS 6/82. IS 14/83. IS 26/83. IS 3/84. IS 9/84. RS 1981. RS 1982. RS 7/1983. RS 6/1984. HD og IKO hadde hvert sitt styre, men HDs RS var det samme som IKOs. KUD bevilget 500 000 NOK under forutsetning av at innholdet ble koordinert med Dåpsopplæringsutvalgets planarbeid. IS 21/84.

84 IS 38/90. IS 32/91. RS 1991. IS 25/98. IKO-Nytt 2/98.

Virkninger av UPRO

Undervisningsprogrammet vant tilslutning i landets menigheter og bidro til å forandre norsk kirkeliv på flere områder. Oppleggene krevde betydelig administrasjon og planlegging, noe frivillige ikke uten videre kunne utføre ved siden av sitt daglige yrke. Profesjonaliseringen og byråkratiseringen av Den norske kirke kom i gang for alvor. Ansettelse av menighetssekretærer og kateketer var så smått i gang rundt 1970, men behovet for flere kvalifiserte ansatte ble nærmest akutt. Innføringen av UPRO og den nye konfirmantplanen økte også behovet for koordinering og samhandling på bispedømmeplan og mellom bispedømmene og sentralkirkelige organer. For dette formål begynte bispedømmene fra 1977 å ansette egne undervisningskonsulenter.

UPRO var basert på utdeling av gratis materiell, som måtte kjøpes inn av menighetene. Det kostet og gjorde menighetene til et marked for IKOs spesialtilpassede produkter. Siden begynnelsen av 1970-tallet har Dnks menigheter brukt millionbeløp på materiell til sine dømte barn og unge. Og IKO-Forlaget har fulgt opp med nye, tidsmessige produkter.

UPRO bidro også til å forandre Dnks gudstjenesteliv, da flere tiltak ble lagt til en søndagsgudstjeneste. Mot slutten av 1800-tallet ble det innført egne barnegudstjenester, som et tillegg til ordinære høymesser (Fæhn 1994: 357). På 1960-tallet ble disse erstattet med familiegudstjenester, som mange ønsket å legge til høymessetid. Men biskopene var opptatt av å verne høymessen som den troende menighets felles samling om ord og sakrament. Da det i 1966 ble innført en egen liturgi for familiegudstjeneste, fikk menighetene lov til maksimalt å bytte ut seks høymesser med familiegudstjenester i året. Liturgikommisjonen som i løpet av 1970-tallet utviklet en ny høymesseliturgi og familiegudstjenesten som en forenklet ordning av denne, hadde samme syn: Høymessen måtte det ikke røres ved.

Sekulariseringen gjorde sitt til at folkekirkens medlemmer ikke sluttet opp om kirkens ordinære gudstjenester. Derfor la IKO opp til at hver fase skulle knyttes til en familiegudstjeneste spesielt tilrettelagt for den aktuelle aldersgruppen. I IKOs tenkning representerte familiegudstjenestene en av kirkens store «misjonsmuligheter» (Møen 1980: 6–8,15). Disse ble pedagogisk tilrettelagt for å kommunisere med og nå de respektive målgrupper og deres foreldre for om mulig å trekke dem med i menighetslivet som sted for livslang dåpsopplæring. Men skulle barna bli faste kirkegjengere, måtte de møte en gudstjenesteform de kunne oppleve som «sin». Slike (alders)tilpassede gudstjenester måtte bli faste innslag i menighetenes gudstjenesteliv (Hirsch 1981: 7). Dette bidro til å omforme søndagens gudstjenester. Det kultiske og sakramentale ved høymessen ble tont ned. Vekten ble lagt på pedagogisk tilrettelegging.

IKO's familiearbeid

I 1948 inkluderte IKO hjemmet som et av sine satsingsområder. Det var en konsekvens av okkupasjonstidens erfaringer i kampen om den kristne skole og for Gr.l. § 2, men må også ses i sammenheng med biskopenes hyrdebrev *Hjemmets Grunn* i 1946. Man mente at staten ved sin skole- og velferdspolitik tok grep som hadde konsekvenser for foreldrenes primat i barneoppdragelsen og det norske folk som et kristent, demokratisk folk (KS 3/1948: 41–45). IKO betraktet familien som samfunnets grunnvoll og ekteskapet som den trygge ramme om et godt liv for barn og voksne. Dette var utgangspunktet for det seksualetiske engasjementet på skolesektoren og for et bredere familiepedagogisk virke. Foreldre måtte skolerens og «oppdras» i rollen som kristne oppdragere. I et samfunn som i økende grad fokuserte på voksenopplæring, gikk IKO inn i rollen som «folke- og familieoppdrager» på kristen grunn. Kjernen i IKOs familiepedagogiske arbeid var barnet og barnets beste.

Familiearbeidet har fulgt tre spor. Et gjennomgående spor er utgivelsen av bøker og veiledningsmateriell med foreldre som målgruppe. Det andre sporet er menighetsbasert foreningsarbeid for unge foreldre, fra 1950-tallet av. Etter dansk forbilde tok man i 1963 opp et såkalt Unge hjemsarbeid i menighetene (1963). Man satte også i gang et foreldreblad, *Vi foreldre* (Myhre 1977:3,7–9). Tiltaket viser IKO som pådriver for en moderne arbeidskirke. I 1970 fikk man etter ti års anstrengelser endelig ansatt en familieekskonsulent med Unge Hjem som ansvarsområde.⁸⁵ Arbeidet ble intensivert, men fikk aldri den bredde og oppslutning man hadde håpet.⁸⁶ I en tid da synet på familie, hjem og oppdragelse var i endring og den gifte kvinne i økende grad gikk ut i arbeidslivet, viste Unge Hjem-satsingen seg lite fruktbar og må regnes som avsluttet med nedleggelsen av *Vi foreldre* i 1990.⁸⁷

Det tredje sporet og den røde tråd i IKOs familieengasjement er den politiske. IKOs skolepolitiske engasjement hadde et familiepolitisk sikte. Det handlet ikke bare om statens forpliktelser på Grunnlov og skolelov, men om foreldrenes primat i oppdragelsen av sine barn. Foreldreretten er også fra 1970-årene av den viktige bunnlinjen i IKOs familie- og skolepolitiske engasjement. For på det familiepolitiske feltet skjedde det mye. Strukturelle endringer og livssynspluralisering utfordret det kristne grunnsyn på seksualitet, ekteskap, barn og familie. På den politiske dagsorden stod selvbestemt abort, seksualopplysning, likestilling, samboerskap og en ny kjønnsideologi. Familie og ekteskap ble problematisert og kirkens kritikk av dette betraktet som bakstreversk. En ny familie- og barnepolitikk

85 Opprettet høsten 1960. Stillingen ble utlyst i 1961 uten at noen ble ansatt. SM 23/8-1960,2. SM 5/4-1961,2.

86 ÅM 1967:10. Bondevinnlaget fremmet i 1950 et forslag om å samarbeide om et familieinstitutt. SM 30/4-1950. SM 15/6-1950,1. RS 1960, 3. RS 1961. RS 1963, 6. RS 1965. ÅM 1964:9. ÅM 1967:3–4. ÅM 1969:7, 10–11.

87 ÅM 1964:4. Prosjektet ble presentert som et moralsk gjenreisningsprosjekt. Utkom med et prøvenr. i 1964, fra 1965 med 4 nr. i året. Red.: *Vi foreldre* 1/1965:3. *Vi foreldre* 5/1990:3. IS 51/88.

var i ferd med å ta form, og fra Stortinget fløt en jevn strøm av stortingsmeldinger og lovforslag å ta stilling til.

I 1977 utga IKO studieheftet *Familien i fokus*, som ble lansert med egen pressekonferanse. Heftet hadde som uttalte mål å påvirke den politiske debatten om forslaget til ny lovgivning i samlivs- og familiespørsmål før stortingsvalget samme høst. Komiteen bak heftet hadde innhentet de politiske partienes syn og fremtidige politikk på fire problemområder: oppdrageransvaret, ekteskapet, den gifte kvinnes situasjon og ensliges livsforhold. Heftet redegjorde innledningsvis for de prinsipper IKO mente burde ligge til grunn for utformingen av en god familiepolitikk. Disse ble utviklet på bakgrunn av kirkens lære, internasjonale konvensjoner om menneskerettigheter, erklæringen om barnets rettigheter og norsk lovgivning.⁸⁸ Dernest ble partienes svar presentert uten kommentarer. De viste bred enighet om å styrke familiepolitikken, men sprikte i synet på hvilke konsekvenser det skulle dras av foreldreretten og i synet på ekteskapet som prioritert samlivsform mellom mann og kvinne. Samme høst oppnevnte Ap-regjeringen IKO til å representere Dnk og de frivillige kristelige organisasjonene i hovedkomiteén for planlegging av det internasjonale barneåret 1979. Dette må regnes som en anerkjennelse av IKOs kompetanse og viser politikernes oppfatning av IKO som et sentralorgan for kirkelig organisasjonsliv. Tatt i betraktning av det omfattende arbeid de kristelige organisasjonene drev blant barn og unge innenlands og utenlands, fant IKO det likevel oppsiktsvekkende at ikke flere av disse var representert i hovedkomiteen og ba Departementet endre dette, men ble ikke hørt.⁸⁹

I løpet av de nærmeste tiårene avga IKO en rekke høringsuttalelser til familiepolitiske stortingsmeldinger og til kirkelige meldinger som f. eks. Bispemøtets utredning «Ekteskap og samlivsformer».⁹⁰ I kjølvannet av *Familiemeldingen* (st. meld. nr. 50 1984–85) tok IKO i 1986 initiativ til et felleskirkelig prosjekt «Familien i fokus», i samarbeid med Kirkerådet. Det resulterte i innstillingen *Familien i fokus*, som ble behandlet på Kirkemøtet i 1993. Året etter kom heftet *Familien i fokus. Et ressurshefte*, som skulle legge grunnlaget for en bred kirkelig satsing på familiarbeid og profilere det kirkelige verdisyn og engasjement i Det internasjonale familieåret 1994,⁹¹ der IKO satt som medlem av den regjeringsoppnevnte

88 Arbeidernes kommunistparti (AKPm-1) og Det norske kommunistparti svarte ikke, mens Arbeiderpartiet henviste til partiprogrammet. Henvendelsen til partiene var foruten IKO-ansatte Aasmund Dale, Siggen Myhre og Else Skagestad Aalen undertegnet av arbeidsgruppens medlemmer: lektor i fam.kunnskap Albert Assev, univ.lektore Oddbjørn Evenshaug og Dag Hallen, res.kap. Fredrik Grønningsæter, kateket Irene Wenaas Holte, prosjektleder Aud Holter, ass. overlege Nils Johan Lavik, prof. Reidar Myhre, husmor Maja Osberg og adjunkt Liv Skoge. SM 18/6-1974,1. SM 2/11-1976,4. SM 3/77. SM 18/77. *Familien i fokus* 1977:23.

89 ÅM 1977:7. IS 12/78. Fam.kons. Else Skagestad Aalen møtte som rep. i arbeidsutvalget, instituttstyrer Leiv I. Møen i hovedkomiteen for Barneåret 1979.

90 IS 15/85. IS 35/86. IS 12/87. IS 14/88. IS 68/87.

91 IS 55/86. IS 12/87. IS 4/88. IS 67/88. IS 8/99. Prosjektstart 1987. IS 11/92. IS 39/92. IS 3/93. IS 10/94. IS 16/94. IS 23/94. IS 09/95.0 IS 21/95. *Elske og ære* 1996. *Fars bok* 1998.

hovedkomité.⁹² Dette topptunge, byråkratiske engasjementet på familiesektoren falt i tid sammen med at Unge Hjem-arbeidet forvitret. Denne vendingen i IKOs familiararbeid reflekterer på sitt vis grunnleggende ideologiske, strukturelle og sosio-kulturelle endringer i samfunnet, med virkninger for kirken.

Førskole og barnehage

I 1947 ble Dronning Mauds Minde i Trondheim etablert for utdanning av barnehagelærere. Dette var en kristen utdanningsinstitusjon, som IKO aktivt støttet og samarbeidet med fra første stund.⁹³ Den politisk-økonomiske utviklingen fra 1970 av skapte økt behov for offentlige barnehager. I 1975 vedtok Stortinget Norges første lov om barnehager. Den ble gjort gjeldende for offentlige og private barnehager og tiltak for førskolebarn. Loven bygde på en utredning fra 1972, som IKO karakteriserte som interessant, men mangelfull. Den skapte offentlig debatt, blant annet om målsetting, førskolelæreres utdanning og samspillet mellom foreldre og førskole. Mange menigheter og kristelige organisasjoner drev allerede barnehager. Den nye loven ville gjelde også for dem. Sammen med Landslaget for Kristen skole (LKS) organiserte IKO en aksjon som resulterte i 600 henvendelser til Stortingets sosialkomité. IKO og LKS fikk også i stand et møte mellom sosialkomiteen og representanter for bispekollegiet, organisasjonene, Kirkerådet og Norsk Frikirkeråd. Resultatet ble en halv seier. Stortinget stemte ned forslaget til en obligatorisk kristen verdiparagraf, men åpnet for kommunal valgfrihet.⁹⁴ IKO ansatte umiddelbart en førskolekonsulent, som fikk ansvar for konkret rådgivning og oppfølging av loven, konferanser, kursvirksomhet og utvikling av materiell som siktet mot å fylle barnehagens kristne formål med konkret innhold (Rypdal 1977. Fatland 1978). I nært samarbeid med IKO ble det frittstående *Norsk kristelig barnehagekontor* opprettet i 1981, som i 1989 ble til *IKOs Barnehagekontor* og fremdeles er i virksomhet.⁹⁵ Kontorets oppgave har primært vært å følge med på og uttale seg om departementale retningslinjer, blant annet om hvordan barnehagelovens formålsbestemmelser skal praktiseres og om offentlige utredninger om barn og unge som gjennomgående manglet syn for deres religiøse liv (IS 23/84. IS 30/92).

Kristendomsfaget under press

Et brennende tema i norsk skoledebatt etter 1969 var spørsmålet om skolens kristne målsetting var avgrenset til kristendomsfaget eller også hadde betydning

92 Fam.konsulent Jorunn Elisabeth Berstad Weyde satt i hovedkomité og arbeidsutvalg. IKO medvirket bl.a. til oppbyggingen av Samlivssenteret ved Modum bad. Epost fra Berstad Weyde, 08.03.2020.

93 Opprettet av Menighetspleienes Landsforbund og finansiert ved midler fra Amerika-gaven til Dnk etter krigen. IKO var medlem av *Vennekretsen*. KS 7/1948:119–120. ÅM 1975:12.

94 ÅM 1971:S. RS 1973, 7. ÅM 1975:10–12. ÅM 1976:7, 11–12. IKO-Nytt 2/75, 3/75. SM 31/3-1976, 3. ÅM 1977. Prismet 4-5/1982:118. Prismet 6/1982. IS 3/83. IS 48/84. IS 5/85. IS 59/86.

95 IS 29/80. IS 45/80. IS 59/80. IS 49/88. IS 21/89. IS 36/89. IKO-Nytt 3/89. IKO-Nytt 1/95. Off. navn: *IKOs barnehagekontor. Veiledningstjeneste for menighets- og organisasjonsbarnehager*. IKO-Nytt 1/81.

for skolens liv og andre fag, og om kristendomsfagets konfesjonelle binding. I 1969 satte lærerstudenter tilknyttet Human-Etisk Forbund og Hedningeforbundet i gang *Aksjon skolelov 1969* og *Aksjon meld deg ut av statskirken!* Aksjon skolelov samlet 2850 lærerunderskrifter mot den kristne formålsbestemmelsen i den nye norske grunnskoleloven og krevde konfesjonsfri kristendomsundervisning. IKO mente aksjonen var en kamp mot norsk skoletradisjon og et enstemmig stortingsvedtak, og at den overså det elementære pedagogiske faktum at oppdragelsen måtte ha normer og livssyn som grunnlag (Prismet 5/1969: 133. ÅM 1969: 3–4. ÅM 1970: 9. Mogstad 1989: 152).

Aksjon skolelov 1969 var imidlertid starten på den prosessen som i 1997 gjorde skolens konfesjonsbundne kristendomsfag til det pluralistiske religions- og livssynsfaget KRL(E). For vel kunne IKO kritisere humanetikernes aksjon. På den annen side var man som alltid opptatt av foreldreretten, som også ikke-kristne foreldre hadde. Prinsipielt mente IKO at det burde være samsvar mellom foreldrenes oppdragelsessyn og den skolen de sendte barna sine til. Dette er bakgrunnen for at IKO i en bredt anlagt artikkel allerede våren 1969 anbefalte Oslo skolestyre å følge opp HEFs ønske om å sette opp alternative livssynsklasser. Et slikt forsøk ville vise om «en parallellundervisning i grupper eller klasser virker hensiktsmessig for alle parter» (Dale 1969). Opplegget ble en realitet med Mønsterplanen i 1974 (M74), som innførte livssynsorientering som valgfag. Det var beregnet for elever som ikke tilhørte evangelisk-lutherske kirkesamfunn. Enkelte steder aksjonerte likevel noen foreldre for at faget skulle være felles for alle elever ved siden av eller til erstatning for kristendomsfaget. IKOs kommentar til dette var at det i et livssynspluralistisk, demokratisk samfunn var viktig at flertallet ikke krenket mindretallet, og at mindretallet ikke forsøkte å innskrenke flertallets utfoldelsesmuligheter (ÅM 1974: 5). Implisitt i dette ligger det en kirkepolitisk vurdering. Man mente at så lenge flertallet av foreldrene tilhørte Dnk, skolen hadde en kristen formålsparagraf og kristendomsfaget var konfesjonelt forankret, sikret skolen med foreldrenes samtykke kirkens dåpsundervisning og dermed folkekirken. Imidlertid kan IKOs intensivering av arbeidet for et helhetskatekumenat tolkes som et tegn på en viss uro. M74 understreket nemlig at det i kristendomsundervisningen skulle legges vekt på det kristne trossamfunn hadde felles. Dette stilte IKO seg spørrende til, da man mente det ville svekke fagets konfesjonelle innhold.

Livssyn og foreldrerett

Human-Etisk Forbund var blitt en sterk skolepolitisk motpart med økt oppslutning. Organisasjonen arbeidet aktivt for å endre kristendomsundervisningen og få offentlig religion, statsreligionen, ut av skolen og samfunnet. Samtidig bidro innvandringen fra ikke-vestlige land til å øke det religiøse mangfold. Utviklingen skapte nye politiske diskusjoner om hva skolens verdigrunnlag og formål skulle

være, og hvordan man skulle ivareta minoritetenes rettigheter. I 1987 forelå en ny mønsterplan for grunnskolen (M87). Der utvidet man perspektivet. Fellesskapstanken fra M74 ble utvidet slik at også andre religioner og livssyn ble tatt inn. Dette så man som en forutsetning for å oppfylle skolens mål om å fremme respekt og toleranse. Med M87 fikk skolen to nærmest likestilte, men alternative fag, kristendomskunnskap og livssynskunnskap. Samtidig lå det i M87 en mulighet for å innføre et valgfag tilpasset foreldres ønsker for den religiøse oppdragelse av sine barn (Myhre 2002: 168–170). Dette var politisk liberale løsninger som, ved siden av retten til å etablere privatskoler, ivaretok foreldreretten og var i tråd med praksis helt tilbake til innføringen av Dissenterloven i 1845.⁹⁶ Samtidig ble kristendomsfagets konfesjonelle forankring beholdt. For IKO og Dnk var begge deler viktig. Opplegget sikret statsreligionen og folkekirken på den ene side og fulgte på den andre side opp Norges forpliktelser på internasjonale konvensjoner om foreldres prinsipielle rett og frihet «til å sørge for oppdragelse og undervisning i samsvar med egen religiøs oppfatning og livsanskuelse» (ÅM 1970: 4).

Fra kristendomsfag til religionsfag

I løpet av 1990-årene gjennomgikk norsk skole og høyere utdanning gjennomgripende forandringer. Kristendomsfaget kom igjen i fokus, denne gangen ut fra et nytt perspektiv: Hvilken rolle kunne faget spille i det storstilte sosio-kulturelle integrasjonsprosjekt som myndighetene nå hadde funnet det nødvendig å sette i gang. Som følge av store samfunnsmessige endringer ville man utvikle en ny nasjonal enhet. Bakgrunnen var dels den omfattende innvandringen av folk fra ikke-kristne kulturer, dels den sterke sekularisering og pluralisering av samfunnet i forhold til kristen tro og moral, som hadde skjedd siden 1970-tallet. Dette stilte grunnskolen overfor en stor utfordring når det gjaldt å skape fellesskap og enhet i et samfunn, som nå rommet mennesker med høyst forskjellige religioner og livsholdninger. Derfor skulle alle elever bli kjent med den nasjonale kristne kulturarv og livssynsmangfoldet i vårt liberale, demokratiske samfunn. Dette var formålet da regjeringen i 1994 oppnevnte et utvalg til å utrede et nytt felles kristendoms- og religionsfag som var nødvendig i den nye kulturelle situasjonen. Dette utvalget ble IKOs styrer Erling Pettersen (f. 1950) satt til å lede. Oppnevningen kan på den ene side betraktes som en anerkjennelse av IKOs kirkelige betydning og religionspedagogiske kompetanse. På den annen side kan den også ses som et dyktig taktisk trekk fra statsmaktens side. Det ville kunne gi Staten mulighet til å sikre seg støtte og nøytralisere mulig kritikk fra IKOs og Dnks side.

I 1995 forelå utvalgets utredning *NOU 1995: 9 Identitet og dialog. Kristendomskunnskap, livssynskunnskap og religionsundervisning*. Man oppga den

⁹⁶ Foreldreretten var bakgrunnen for at IKO hilste *Lov om tilskudd til private skoler* (1970) varmt velkommen (ÅM 1970).

tidligere differensieringen (M87) til fordel for en løsning som samlet alle elever i et felles, livssynspluralistisk fag med hovedvekt på luthersk konfesjonell kristendom. Dette var hovedtrekket i det nye KRL-faget. Det ble lagt opp til at barn av foreldre som ikke var medlemmer av Dnk, kunne få fritak for deler av undervisningen, mens lærere ikke lenger kunne fritas fra å undervise i faget (Myhre 2002: 281–284. Birkedal 2015).

IKO's styre ga sin tilslutning til forslaget om et utvidet kristendomsfag, men mente det fortsatt burde kalles «Kristendoms-kunnskap». Siden det fremdeles skulle undervises i evangelisk-luthersk tro, har man trolig ment at faget fremdeles kunne fylle noe av Dnks behov for dåpsundervisning. Prinsipielt mente styret at det burde gis adgang til fullt fritak og ba Departementet om at kriterier og prosedyre for eventuelt fritak måtte utredes nærmere.⁹⁷ Representantskapet stilte seg mer kritisk til opplegget enn styret. Der påpekte man at skole-kirke-samarbeid ikke var hjemlet i forslaget til den nye skoleloven, og styret ble bedt om å skjerpe forslagets kristendomsfaglige profil, da man så faren for «et rent religionsvitenskapelig fag» (RS 1995).

Human-Etisk Forbund var langt fra fornøyd med forslaget til nytt fag og satte i gang aksjonen *Livssynsfrihet i skolen*. Stridens kjerne var kristendommens dominans og manglende fritaksrett. Departementet la frem et nytt planforslag, *St.meld. nr. 14 (1995–96) Om kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering*, som ga større plass for ikke-kristne religioner og andre livssyn allerede på småskoletrinnet. En juridisk betenkning om fritaksretten konkluderte med at menneskerettighetskonvensjonene ga rett til fullt fritak for barn som tilhørte livssynsminoriteter. Etter forhandlinger partiene imellom gikk Stortinget inn for en delvis fritaksordning og fremmet nye forslag til endringer i grunnskoleloven, *Ot.prp. nr.40 (1995–96)* (Pettersen 1996: 196). Dette forslaget fant IKO «oppsiktsvekkende». Styret mente det nye forslaget la til grunn en annen fagforståelse enn den opprinnelige, og slik representerte et brudd med kristendomsfagets historie. Nå skulle faget ikke lenger gi opplæring i en bestemt tro eller bekjennelse, men være et kunnskapsfag som ga «objektiv og nøytral» undervisning. Under henvisning til foreldreretten mente IKO at det nå måtte gis anledning til fullt fritak fra faget (IS 15/96. IS 2/97). Prinsipielt så styret det slik det noe senere ble uttrykt, at «... dersom man må velge mellom en utvanning av det kristne innhold og en utvidet rett til fritak, er det siste å foretrekke» (IS 8/99). Men IKO tok ikke initiativ til noen aksjon. Det gjorde derimot HEF, som med *Foreldreaksjon for religionsfrihet* (1997) gikk til retts sak mot staten for å oppnå fullt fritak fra faget. Da man fikk dommen mot seg, tok HEF-foreldre saken videre til Den europeiske menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg. Dommen i 2007 førte til at faget ble endret og KRL ble til RLE.⁹⁸ Det

⁹⁷ Man økte umiddelbart bemanningen på skolesektoren. Styret anså det strategisk viktig for IKO å fylle planen med innhold. IS 15/95. IS 22/95. IS 4/96. IS 5/96. IS 13b/96.

⁹⁸ https://lovdata.no/artikkel/dom_fra_emd_-_krl-saken/835.

vil si at IKOs kamp fra 1945 av for å verne og utvikle kristendomsfaget som Den norske kirkes dåpsopplæring nå var definitivt tapt.

Men hva så?

Innføringen av KRL-faget hadde konsekvenser for Den norske kirke, som ikke lenger kunne regne skolens kristendomsundervisning som et bidrag til og støtte for sin dåpsopplæring (IS 11a/99). Ut fra et demokratisk hensyn til alle de døpte mente IKO at Staten måtte kompensere bortfallet og sikre alle foreldre som tilhørte statskirken, et tilbud om dåpsopplæring for sine døpte barn, i tillegg til konfirmasjonsundervisningen. I 1999 oppnevnte regjeringen et dåpsopplæringsutvalg, der studierektor Erling Birkedal (f. 1954) representerte IKO og familiekonsulent Jorunn Elisabeth Berstad Weyde (f. 1953) var sekretær. I 2000 la utvalget frem utredningen *NOU 2000: 26 «Til et åpent liv i tro og tillit». Dåpsopplæring i den norske kirke*, og i 2003 vedtok et omforent Storting den såkalte Trosopplæringsreformen. Ut fra prinsippet om likebehandling fikk ikke bare Dnk, men alle statsstøttede religiøse samfunn og livssynsgrupper økonomisk støtte til opplæring av sine barn i deres egen tro/livssyn.

Fra nå av skulle skolen være en fellesarena for barn med ulike religions- og livssynsbakgrunn. I den nye enhetsskolen hørte «livssynskamp» ikke hjemme. Derfor måtte trosopplæring verken finne sted på skolens arena eller ta av skoletiden (Birkedal 2015). Dette må sies å være fullt gjennomslag for HEFs politiske bestrebelser og målsetting. Implisitt innebærer dette prinsippet at i skolens offentlige rom skal elevenes ulike religiøse tilhørighet ikke synliggjøres, av hensyn til enheten. Spørsmålet er om dette i realiteten innebærer en begrensning av religionsfriheten i skolen. Det gis kanskje ikke noe entydig svar på dette. Men prinsippet skaper årvisse konflikter om julegudstjenester og skole-kirke-samarbeid samt ungdommers egne religiøse tiltak, som f. eks. skolelag. For Dnk og IKO la utviklingen sterke begrensninger på skole-kirke-arbeidet. Dette avspeiles i IKOs satsingsområder, som fra 2003 ikke lenger var «hjem, skole og kirke», men «hjem, kirke og samfunn».

Innføringen av KRL-faget hadde vidtrekkende konsekvenser og synliggjør sammenhengen mellom statens verdigrunnlag/ideologi og skolen som statlig instrument for «den rette» oppdragelse. I 2008 ble formålsparagrafen for grunnopplæringen (barnehage og den 10-årige grunnskole) endret (Bostad-utvalget). Opplæringen skulle nå bygge på grunnleggende «verdier» i kristen og humanistisk arv og tradisjon, verdier som også kom til uttrykk i ulike religioner og livssyn og som er forankret i menneskerettighetene. Da Grunnlovens § 2 ble endret i 2012, ble den evangelisk-lutherske konfesjon som statsreligion fjernet og erstattet med et verdigrunnlag som forankrer stat og samfunn i kristne og humanistiske verdier samt menneskerettighetene.

TREDJE FASE: 2000–

Opprettelsen av Kirkerådet (1969) og Kirkemøtet (1984) var sluttsteinene i demokratiseringen av Den norske kirke og la grunnen for et visst indre selvstyre i forhold til staten. Kirkerådet skulle først og fremst ta seg av «forsømte oppgaver i kirken og ikke bruke unødvendige krefter på det som allerede var ivaretatt» (IS 37/85). IKO signaliserte raskt at man var villig til å påta seg forpliktelser. Men da Kirkerådet var etablert, begynte Dnk å bygge ut sine egne strukturer, også på det kateketiske område. Dette har i tidens løp avfødt atskillige forhandlingsmøter og samarbeidsavtaler mellom IKO og rådskirken om arbeidsfordeling, sekretariatsfunksjoner og økonomisk kompensasjon, særlig i forbindelse med UPRO-arbeidet.⁹⁹ I 1989 fikk IKO observatørstatus i Kirkemøtet, med talerett i undervisningssaker. Det ga også anledning til å reise saker for Kirkemøtet.¹⁰⁰

Ved årtusensskiftet stod IKO ved en skillevei. Den økonomiske situasjonen var vanskelig og man så seg nødt til å nedbemanne. IKO trengte «en stabil og forutsigbar plattform» for videre virksomhet. Representantskapet tok grep og satte i år 2000 i gang et utredningsarbeid for å gjennomtenke IKOs fremtidige rolle, identitet og strategi (RS 4/2000). I kjølvannet av den statlige trosopplæringsreformen som ble vedtatt i Stortinget i 2003, var det knyttet spenning til muligheten for opprettelse av et sentralkirkelig dåpsopplæringssekretariat for Dnk. Dette var bakgrunnen for at IKO tok kontakt med Kirkerådet, der IKOs tidligere styrer, Erling Pettersen, nå var blitt direktør, og fremmet forslaget om at IKO kunne være det faglige sekretariat for det sentralkirkelige oppbyggingsarbeidet man stod overfor. Men etter lange forhandlinger og uenighet blant annet om lokalisering, opprettet Kirkerådet til IKOs store skuffelse sitt eget trosopplæringssekretariat. Styrets protokoller vitner om skarpe konflikter mellom partene.¹⁰¹ Man forhandlet seg imidlertid frem til en avtale om arbeidsfordeling mellom det nyopprettede kirkeråds-sekretariatet og IKO, som hadde vært engasjert i forprosjektet for det nye trosopplæringsprogrammet. Avtalen ble undertegnet i 2003. Under IKOs representantskapsmøte samme år var Kirkerådets underdirektør, Gerd Karin Røsæg (f. 1952), til stede for å dempe konflikten. Hun forsikret at Kirkerådet fremdeles betraktet IKO som en nær «samarbeidspartner og entreprenør» innen det kirkelig pedagogiske feltet (RS 2003).

I 2004 vedtok representantskapet nye vedtekter og *Institutt for Kristen Oppseding* ble endret til *IKO – Kirkelig pedagogisk senter*.¹⁰² Navneendringen uttrykker IKOs nye selvforståelse og identitet og fremfor alt de kirkepolitiske realiteter. Man skulle

99 IS 4/85. IS 19/85. IS 37/85. IS 52/85. IS 61/85. RS 1985. IS 42/86: samarbeidsavtale mellom KR og IKO ble undertegnet.

100 IS 49/84. IS 4/85. IS 37/85. IS 52/85. IS 53/85. IS 42/86. IS 48/88. IS 49/89.

101 IS 04/01. IS 22/01. IS 27/01. IS 30/02. IS 37/02. IS 41/02. IS 42/02. IS 45/02. IS 02/03. IS 04/03. IS 17/03. IS 05/03. IS 09/03. IS 11/03. RS 3/01. RS 3/02. RS 03/03.

102 I 1987 opplevde man begrepet oppseding problematisk, og i 1999 luftes mulig navnebytte. IS 10/87. IS 14/99. IS 10/02; IS 02/03.

fremdeles arbeide for kristen oppdragelse og undervisning i hjem og kirke. Men som en følge av statens skolepolitikk kunne skolen ikke lenger være et sentralt satsingsområde for IKO. For den kristne skolen er nå avviklet. Skole og barnehage er likevel definert som noen av IKOs arbeidsoppgaver. Nå heter det i vedtektene at IKO skal «arbeide for å styrke skolens og barnehagens kristne innhold, legge til rette for et byggende samarbeid mellom opplærings- og oppdragerinstitusjonene og stimulere til pedagogisk innsats på kristen grunn» (vedtektenes § 3). Hva dette konkret vil kunne innebære, vil til enhver tid avhenge av hvilke grenser Staten setter for kristen påvirkning av barn og unge i skolens rom.

OPPSUMMERENDE AVSLUTNING

I IKOs årsmelding for 1977 spørres det om Norge er på vei mot et kulturskifte: «Skal kristne seder og den kristne-humanistiske åndsarven uthules i den grad at det blir et nytt innhold?» Svaret gis ved en henvisning til det gamle ordet: «Med lov skal landet bygges». Lover påvirker individ og fellesskap og er derfor vesentlige faktorer i «folkeoppsedingsarbeidet», slår årsmeldingen fast. Også IKOs 75-årige historie kan ses i dette perspektivet. IKOs arbeid for den kristne skole og skolens konfesjonelle kristendomsundervisning ble en kamp til forsvar av det kristne samfunn og statskirken som en bekjennelseskirke ikke bare i navnet, men i gavnet. Som en frivillig organisasjon/institusjon som virket i rammen av demokratiet, fremmet IKO sine synspunkter ved å påvirke og mobilisere opinion. Man benyttet politiske kanaler og også Den norske kirkes biskoper overfor statsmakten. Som skolepolitisk aktør kom IKO ofte til å stå i motvind, men arbeidet med en energi, et engasjement og fremfor alt med en høy kompetanse som det står stor respekt av. Man ønsket å bevare kristendomsfaget, noe som krevde at man måtte fornye det. På dette feltet gjorde man et verdifullt nybrottsarbeid, som fikk betydning for offentlig planarbeid. Man satset tidlig på å utvikle et pedagogisk forskningsmiljø, som kom til å sette spor i pedagogisk tenkning og utdanning i mange tiår. IKO har også spilt en avgjørende rolle for utviklingen av religionspedagogikk som eget fag i akademia. IKO har også hatt en nøkkelrolle i arbeidet med å modernisere kirkens konfirmasjonsundervisning. Skolepolitisk vant man noen seire, men i 1969 tapte IKO og Den norske kirke kampen om grunnskolens kristendomsundervisning som *kirkens* dåpsopplæring.

Gjennom høringer, forhandlinger og offentlige oppdrag ble IKO fra 1970-årene av trukket inn i politiske prosesser som siktet på konsensus og forlik mellom ulike interessegrupper. Dette har gitt muligheter til å påvirke stat og samfunn, men kan også ha svekket institusjonens skolepolitiske slagkraft. Utviklingen av den kristne, konfesjonelle skole til en sekulær enhetsskole innebar at forholdet mellom stat og kirke ble endret. Dette så IKO konturene av allerede i 1958, da man lanserte tanken om et kirkelig helhetskatekumenat. Dette ble senere realisert

ved Undervisningsprogram for hjem og kirke (UPRO), som skulle utfylle skolens undervisning. Det var basert på barnedåpen og skulle fremme kristen tro og lære og opplæringsansvar blant folkekirkens medlemmer. Utviklingen av UPRO skjedde i nært samarbeid med Den norske kirkes organer. Da det gamle kristendomsfaget forsvant, var IKO på kirkens vegne allerede i gang med arbeidet for å få til en reform som ga Den norske kirke muligheter til å ivareta sitt ansvar for opplæringen av de døpte. På dette feltet har IKOs innsats vært helt avgjørende for dagens trosopplæringsprogram i Den norske kirke. Slik har IKO vist seg å være «en av de viktigste fornyelsesimpulser» i norsk kirkeliv.

IKOs innsats har siden starten vært betinget av de store og dyptgripende endringene som har foregått i det norske samfunn fra 1945 av. Historisk hadde utviklingen etter andre verdenskrig sine forutsetninger i et evangelisk-luthersk enhetssamfunn, som allerede etter 1814 var under utvikling mot et stadig mer pluralistisk og sekularisert samfunn. Når man i en slik kontekst vil sikre tradering av kristen tro og lære i kultur- og samfunnsliv, skjer det i et krevende spenningsfelt. For på den ene side åpner det liberale demokratiet mulighetene til å påvirke, sikre og forandre. På den annen side kan disse mulighetene bidra til en tilpasning som kan svekke innholdet i det man ønsker å tradere. Dette er et alminnelig dilemma for alt kirkelig og kristelig arbeid i dag, og utfordrer en institusjon som IKO til å reflektere over veien videre i et slikt spenningsfelt.

KILDER OG LITTERATUR

IKOs arkiv:

Styreprotokoller 1945–2003
Representantskapsprotokoller 1945–2004
Årsmeldinger
Kristen Skole
Prismet
Nytt fra IKO (IKO-Nytt)
Vi foreldre

Forkortelser:

SM: Protokoll for styremøter 1945–1977
IS: Instituttstyret, protokoller for møter fra 1978
RS: Representantskapsmøte/årsmøte
ÅM: Årsmelding
KS: Kristen skole

LITTERATUR

- Agøy, Nils Ivar. 2011. *Kirken og arbeiderbevegelsen. Spenninger, skuffelser, håp. Tiden fram til 1940*. Bergen: Høyskoleforlaget.
- Arbeiderbladet*.
- Atterreising av kristendomsfaget i skolen*. Lagt fram av Den midlertidige kirkeledelse. Utarbeidet av en komité. Oslo: Fabritius.
- Austad, Torleiv. 1974. *Kirkens Grunn. En analyse av en kirkelig bekjennelse fra okkupasjonstiden 1940–45*. Oslo: Luther forlag.
- Austad, Torleiv. 2005. *Kirkelig motstand. Dokumenter fra den norske kirkekamp under okkupasjonen 1940–45, med innledning og kommentarer*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Austad, Torleiv. 2008. «Lidenskap for dåpsopplæring. Bjarne Hareides visjon om kristen folkeoppseding.» *Prismet* 59(2), 77–88.
- Bakke, Karl. 1952. *Norske skulefolk* (bind 1). Stavanger: Dreyer.
- Berge, Ottar. 2009. «Den kirkelige undervisningens historie i Norge i det 20. århundre.» I Torrey Seland (red.) «Lær meg din vei ... » *Kristen trosopplæring i går og i dag. En historisk oversikt*. (ss. 127–165). Kyrkjefag Profil nr. 10. Trondheim: Tapir Akademisk,
- Birkedal, Erling. 2015. «'Verdigrunnlaget forblir vår kristne og humanistiske arv'. utfordringer i spenningsfeltet mellom forankring og forandring.» I Svein Helgesen (red.) *Røtter og vinger. Et matpakkeseminar i Jon Lilletuns ånd*. (ss. 114–125) Oslo: Portal forlag,.
- Breistein, Ingunn Folkestad. 2003. «*Har staten bedre borgere?*» *Dissenternes kamp for religiøs frihet 1891–1969*. Trondheim: Tapir akademisk.
- Bull, Edvard. 1923. *Kristendom og kommunisme*. Oslo: Det norske arbeiderpartis forlag.
- Dale, Aasmund. [1960] 1966. *Metodikk for kristendomsfaget i den 9-årige skole*. Undervisningshjelp fra Institutt for Kristen Oppseding. Oslo: Fabritius.
- Dale, Aasmund. 1969. «Parallellundervisning i skolens livssynsfag. En vurdering.» *Prismet* 20(3): 78–82.
- Dale, Aasmund. 1978. «Bjarne Hareide. Noen streker til et bilde.» I Ivar Asheim, Aasmund Dale, Reidar Myhre og Leiv Inggard Møen (red.). *Vekst og kunnskap i kirke og folk. Festskrift til Bjarne Hareide* (ss 209–227). Oslo: Luther.
- Dale, Aasmund. 1978. «Bjarne Hareide er død.» *Vårt Land* 14. september 1979.
- Den norske Presteforening. 1935. *Konfirmasjon i Den norske kirke gjennom 200 år. 1736–1936. Festskrift til 200-årsjubileet 13. januar 1936*. Oslo: Andaktsbokselskapet.
- Dingstad, Asle. 1978. *Kirkens dåpspraksis. Handlingsprogram for fornyelse av Den norske kirkes dåpspraksis*. Oslo: Arken.
- Dåpspraksis og dåpsopplæring i den norske kirke. En utredning avgitt til Bispemøtet våren 1982 med Bispemøtets vedtak og studieplan for sju samvær*. 1982. Oslo: IKOs Læremidler.

- Ekre, Eldbjørg Leinebø. 2019. «Kateketutdanning – i går, i dag, i morgon.» *Prismet* 70(3): 207–216.
- Elseth, Egil. 1980. *Stoff og metode. Religion i den videregående skolen. Metodiske råd og vink*. Oslo: IKOs Læremidler.
- Elske og ære. *Ressursbok for samlivsarbeid i menigheter og organisasjoner*. 1996. Oslo: IKO-Forlaget.
- Familien i fokus. *Institutt for Kristen Oppseding utfordrer de politiske partiene*. 1977. Oslo: IKOs Læremidler.
- Fars bok. *Om menn, barn og oppdragelse*. 1998. Oslo: IKO-Forlaget.
- Fatland, Torunn og Rypdal, Marit. 1977. *Etablering av barnehager i menighet og organisasjon. Nybygging/ombygging*. Oslo: IKOs Læremidler.
- Fatland, Torunn. 1978. *Kristen verdiforankring i kommunale barnehager – hvorfor og hvordan* (2. utg.). Oslo: IKOs Læremidler.
- Forslag til forsøksplan for konfirmantundervisningen. 1969. Oslo: Institutt for Kristen Oppseding.
- Forsøksplan for 7-årsfasen i Undervisningsprogram for hjem og kirke. 1981. Oslo: Institutt for Kristen Oppseding.
- Fossum, Birger Henrik. 1978. «Bjarne Hareides litterære arbeid.» I Ivar Asheim, Aasmund Dale, Reidar Myhre og Leiv Inggard Møen (red.). *Vekst og kunnskap i kirke og folk. Festskrift til Bjarne Hareide* (ss 229–235) Oslo: Luther.
- Fæhn, Helge. 1994. *Gudstjenesteliv i Den norske kirke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gotaas, Thor. 2019. *Berger Langmoen. Historien om en bedrift i Brumunddal*. Ringsaker: Ringsaker kommune.
- Gran, Even. 2020. *Hedningesamfunnets historie. Et halvt århundre med rabalder*. Oslo: Humanist forlag.
- Hallesby, O. 1940. «Under Guds veldige hånd». Tale ved etableringen av Kristent Samråd 28. oktober 1940. *Kirke og Kultur*. 47, 514–519.
- Haanes, Vidar L. 2008. «Minneord – Aasmund Dale.» *Tidsskrift for Teologi og Kirke* 79(1), 76–77.
- Haraldsø, Brynjar (red.). 1989. *Kirke – skole – stat 1739–1989*. Oslo: IKO-Forlaget.
- Hareide, Bjarne. 1947. *Kristen skole eller hva?* Oslo: Kristelig Pedagogisk Kontor.
- Hareide, Bjarne. 1956. *Skal kristendommen ut av skolen?* Oslo: Lutherstiftelsen.
- Hareide, Bjarne. 1958a. «Hva med vår dåpspraksis nå?» *Luthersk Kirketidende* 93(7), 105–110.
- Hareide, Bjarne. 1958b. «Hva nå med kristendomsfaget?» *Prismet* 9(5).
- Hareide, Bjarne. 1966. *Konfirmasjonen i reformasjonstiden. En undersøkelse av den lutherske konfirmasjon i Tyskland 1520–1585*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hareide, Bjarne. 1971. *Konfirmasjonen – foreldet eller aktuell?* Oslo: Land og Kirke.
- Hassing, Arne. 2014. *Church Resistance to Nazism in Norway 1940–1945* (New Direction in Scandinavian Studies). Seattle/London: University of Washington press.

- Hauriou, Maurice. 1965. «Die Theorie der Institution und der Gründung.» I Roman Schnur (utg.) *Die Theorie des Institution und zwei andere Aufsätze von Maurice Hauriou* (ss 27–66). Berlin: Duncker & Humblot.
- Helland, Kristian og Jøssang, Lars Gaute. 2018. *Frå akademi til høyskule. NLA 1968–2018*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Helsvig, Kim. 2003. «Kristendom og dåpsopplæring i norsk skole 1739–2003.» *Kirke og Kultur* 108(5/6), 447–462.
- Helsvig, Kim Gunnar. 2004. «Norsk reformpedagogikk i historisk perspektiv.» *Nytt Norsk Tidsskrift* 21(02), 172–181.
- Hirsch, Asbjørn. 1981. *Forsøksplan for 7-årsfasen i Undervisningsprogram for hjem og kirke*. Oslo: Institutt for Kristen Oppseding.
- Hirsch, Asbjørn. 1981. *Godt nytt for 11-åringer*. Oslo: Institutt for Kristen Oppseding.
- Hirsch, Asbjørn. 1983. *Forsøk med 7-årsfasen i Undervisningsprogram for hjem og kirke (UPRO). Rapport 1*. Oslo: Institutt for Kristen Oppseding.
- Holdø, Cecilie. 2013. «Dåpsklubben Tripp Trapp. Visjonen og virkeliggjøringen av den.» I Hirsch, Asbjørn (red.). *Barnet i familien og menigheten* (ss30–41). Oslo: IKO-Forlaget.
- Holsvik, Ivar. 1932. *Presten som pedagog*. Oslo: Norli.
- Holter, Åge. 1989. «1850–1890. Det store spranget – fra menighetsskole til borgerskole.» I Brynjar Haraldsø (red.). *Kirke – skole – stat 1739–1989* (ss 44–72). Oslo: IKO-Forlaget.
- Hope, Ludvig. 1923. *Kyrkja og Guds folk*. Bergen: Lunde.
- IKO/Kirkerådet. 1994. *Familien i fokus. Et ressurshefte*. Oslo: IKO-Forlaget
- Kirkens dåpsopplæringsutvalg. 1986. *Utkast til plan for dåpsopplæring i Den norske kirke*. Oslo: IKO-Forlaget.
- Kirkerådet. 2010. *Gud gir – vi deler. Plan for trosopplæring i Den norske kirke*. Oslo: Dnk/Kirkerådet.
- Leere, Anton. 1937. *Kristendomsundervisningen. Foredrag ved det 15. frivillige kirkemøte*. Oslo: Andaktsbokselskapet
- Lillestølen, Robert. 1953. *Kristen ungdom i dag. En undersøkelse blant ungdom i Oslo etter oppdrag fra ungdomsrådet for kristen oppseding*. Oslo: Lutherstiftelsen.
- Lise og Jørgen. *Lærerveiledning*. 1980. Oslo: IKO/IKOs Læremidler.
- Livssyn i skolen. *Livssyn og integrasjon i dagens skole*. 1970. Oslo: Institutt for Kristen Oppseding/IKOs Læremidler.
- Middtun, Jørund. 1995. *Sosialdemokrati og folkekirke. Det norske Arbeiderpartis forhold til kirke og religion*. Kults skriftserie nr. 41. Oslo: Norges forskningsråd.
- Mogstad, Sverre. 1989. «1960–1989. Kirken i kulturkampen om skolen.» I Brynjar Haraldsø (red.). *Kirke – skole – stat 1739–1989* (ss 132–157). Oslo: IKO-Forlaget.
- Mogstad, Sverre Dag. 2008. «MF og utfordringene fra skolen.» I Bernt T. Oftestad og Nils Aksel Røsæg (red.) *Mellom kirke og Akademia. Det teologiske Menighetsfakultet 100 år. 1908–2008* (ss 205–220). Trondheim: Tapir Akademisk.

- Myhre, Reidar. (1992)2002. *Den norske skoles utvikling* (8. utg., 2. oppl.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Myhre, Siggen. 1977. *Unge hjem. Orientering om Unge hjem*. Oslo: IKOs Læremidler
- Møen, Leiv I. og Rypdal, Marit (red.) 1980. *Gudstjeneste med barn. Noen prinsipper, erfaringer og forslag til praktiske opplegg for familie-, skole- og barnegudstjenester*. Utgitt i samråd med Liturgikommisjonen. Oslo: IKOs Læremidler.
- Norges kristelige lærerforbund. 1959. *Norges Kristelige Lærerforbund. 50-års jubileumsskrift. 1909–1959*. Stavanger: Dreyer.
- Norseth, Kristin. 2008. «Bjarne Hareide – impulsene som formet ham.» *Prismet* 59(2), 127–142.
- «... til et åpent liv i tro og tillit.» *Dåpsopplæring i den norske kirke*. NOU 2000:26. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Oftestad, Bernt Torvild. 1989. «1890–1940. Kirkens møte med skolen i moderne tid.» I Brynjar Haraldsø (red.), *Kirke – skole – stat 1739–1989* (ss 105–131). Oslo: IKO-Forlaget.
- Oftestad, Bernt T. 1998. *Den norske statsreligionen. Fra øvrighetskirke til demokratisk statskirke*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Oftestad, Bernt T, Rasmussen, Tarald og Schumacher, Jan. 2005. *Norsk kirkehistorie* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Oftestad, Bernt T. 2008. «Menighetsfakultetets historie i ekklesiologisk perspektiv. 8. På vei mot en ny kirkelig posisjonering.» I Bernt T. Oftestad og Nils Aksel Røsæg (red.), *Mellom kirke og akademia. Det teologiske Menighetsfakultet 100 år. 1908–2008* (ss 163–175). Trondheim: Tapir akademisk.
- Pettersen, Erling J. 1996. «Identitet og dialog i norsk skoledebatt. Intensjoner og realiteter i grunnskolens nye kristendomsfag.» *Prismet* 47(5), 187–197.
- Pettersen, Erling J. 2008. «Kristussentrert konfirmasjonstid. Bjarne Hareide som konfirmasjonsteolog og -strateg.» *Prismet*, 59(2), 107–111.
- Plan for dåpsopplæring i Den norske kirke*. 1992. Oslo: Kirkerådet.
- Ramsfjell, Odd. 1997. *Tradisjon og fornyelse i norsk allmennlærerutdanning. Oslo lærerskole 1912–1992*. Oslo: Høyskolen i Oslo.
- Reform av Den norske kirke. Innstilling fra Det frivillige kirkeråds reformkommisjon av 1965*. 1969 (2. oppl.) Stavanger: Nomi.
- Roksand, Bjørn. 1955. *Konfirmantene i brennpunktet. En innstillings- og interesseundersøkelse*. Oslo: Lutherstiftelsen.
- Rypdal, Marit (red.). 1974. *Følg meg. Veileder for søndagsskole og hvedagsarbeid til søndagsposten serie IV*. Oslo: IKOs Læremidler.
- Rypdal, Marit. 1975. *Fra dåp til søndagsskole. Erfaringer og ideer omkring dåpsfasen og 4-årsfasen i «Undervisningsprogram for hjem og kirke»*. Oslo: Institutt for Kristen Oppseding.

- Rypdal, Marit. 1978. *Plan for 4-årsfasen i Undervisningsplan for hjem og kirke*. Oslo: IKOs Læremidler.
- Sandefjords Blad* 26. februar 1949.
- Schjetne, Espen. 2008. «Forplantningslære og folkemoral.» *Prismet* 59(2), 113–125.
- Sjursen, Finn Wiig. 1982. *Norsk Lærerakademis historie og plass i skoleverket* (NLAs skriftserie nr. 7). Bergen: Norsk Lærerakademi.
- Skole og kirke i dagens situasjon*. 1958. Oslo: Institutt for Kristen Oppseding.
- Slagstad, Rune. 1994. «Arbeiderpartistaten som skolestat.» *Nytt Norsk Tidsskrift* 11(3-4), 221–233.
- Slagstad, Rune. 1998. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax.
- Solhjell, Kåre Olav. 2008. *Tru og makt. Kristeleg Folkepartis historie 1933–2008*. Oslo: Det Norske samlaget.
- Steensnæs, Ola. 1970. *For heim, skole og kirke. Institutt for kristen oppseding gjennom 25 år. En historisk skisse*. Oslo: IKOs læremidler.
- Stortingstidende* inneholdende 109. Stortingsforhandlinger 1965–66.
- Tønnessen, Aud V. 2000. «... et godt og trygt hjem for alle?» *Kirkelederes kritikk av velferdsstaten etter 1945*. KIFO Perspektiv nr. 7. Trondheim: Tapir.
- Voksø, Per. 1994. *Kirkelov og kirkeliv. Inntrykk fra 50 års historie*. Oslo: Verbum.
- Vårt Land*
- Øiestad, Jørgen. 1971. *Skole-hjem i samarbeid. Om samarbeid mellom foreldre, lærere og elever. En informasjons-, samtale- og studiebok*. Oslo: IKOs Læremidler.
- Årbok for den norske kirke*. 1958. Oslo: Land og Kirke.

Internett

arbeiderpartiet.no
snl.no
stortinget.no